

Τὸ νομοθετικὸ καθεστῶς καὶ οἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸ Κράτος: δεδομένα καὶ παρανοήσεις¹

Θ. Δ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ*

Ἐν πρώτοις, ἡ δική μου εἰσήγηση γιὰ τὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐστιάζει στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινῆς νομοθεσίας. Διευκρινίζω ἐπίσης ὅτι κατωτέρω ἀναφέρομαι στὴν «Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» καὶ ὄχι στὴν ἡμιαυτόνομη Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, τὶς Μητροπόλεις τῆς Δωδεκανήσου, πού ἀνήκουν στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, καὶ τὸ Ἅγιο Ὄρος, πού ἀποτελοῦν ξεχωριστὲς ἐκκλησιαστικὲς δικαιοδοσίες μέσα στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

Ἐκ δευτέρου, σκέφθηκα ὅτι δὲν θὰ εἶχε ἰδιαιτέρο νόημα νὰ σᾶς κουράσω ἐκθέτοντας ὅσα θὰ μπορούσατε νὰ διαβάσετε σὲ ἓνα ἐγχειρίδιο ἐκκλησιαστικῆς ἢ δημοσίου δικαίου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ προτίμησα ἢ εἰσήγηση νὰ εἶναι ἓνας «λόγος ἀναιρετικός», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι θὰ παραθέτει κατεστημένες παρανοήσεις γύρω ἀπὸ τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, τοποθετώντας ἀπέναντι σὲ αὐτὲς τὶς παρεξηγήσεις κάποια νομικὰ δεδομένα, νὰ δώσει νομικὲς ἀπαντήσεις. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ ὁμιλία συγκεντρώνει καὶ σχολιάζει κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ νομοθετικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀρθρώνεται σὲ ζεύγη παγιωμένων παρανοήσεων ἀφ' ἑνὸς καὶ νομικῶν δεδομένων-ἀπαντήσεων ἀφ' ἑτέρου.

Εἰσαγωγή: ἡ νομικὴ μορφή τῶν ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων

Κατὰ τὸν ἰσχύοντα Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (δηλαδή τὸν νόμο 590/1977²) ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, οἱ 82 Ἱερὲς Μητροπόλεις,

* Ὁ Θεόδωρος Δ. Παπαγεωργίου εἶναι Νομικὸς Σύμβουλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

1. Εἰσήγηση στὴν ἐκδήλωση τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν «Συνταγματικὴ ἀναθεώρηση καὶ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος: Συμβολὴ σὲ ἓναν ἀνοικτὸ διάλογο» (7.6.2017 Πολεμικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν).

2. Ν. 590/1977 «Περὶ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» (ΦΕΚ Α' 146/31.5.1977).

οί Ἱερῆς Μονῆς καὶ οἱ Ἐνορίες, ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία καὶ τὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔχουν νομικὴ μορφή νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ., ἄρθρα 1 παρ. 4 τοῦ ν. 590/1977 καὶ 25 παρ. 1 τοῦ ν. 4301/2014). Βεβαίως ὑφίστανται καὶ νομικὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ.), «θυγατρικά» τῶν παραπάνω νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου: τὰ ἐκκλησιαστικὰ Ἰδρύματα, Ἱερὰ Προσκυνήματα καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ Μουσεῖα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητας ἔχει γιὰ τὰ Ν.Π.Δ.Δ. περιεχόμενο διαφοροετικὸ ἀπὸ ὅ,τι γιὰ τὰ Ν.Π.Ι.Δ.: τὸ νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου δύναται νὰ προβαίνει σὲ ἐκείνες μόνο τὶς πράξεις πού ἐπιτρέπει ὁ νόμος, ἐνῶ ὁ ἰδιώτης-νομικὸ πρόσωπο ἰδιωτικοῦ δικαίου δικαιούται νὰ πράξει ὅ,τι δὲν ἀπαγορεύει ὁ νόμος.

Α. Παρανόηση 1³: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος³ εἶναι νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου, ἐπειδὴ τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος προβλέπει ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὐτὴ εἶναι ὁ φορέας τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας στὴν Ἑλλάδα».

Τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ὅτι οἱ φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι Ν.Π.Δ.Δ., ἐπειδὴ τὸ ἀναφέρει ὁ νόμος 590/1977 καὶ ὄχι τὸ Σύνταγμα. Μάλιστα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ φορεῖς κηρύχθηκαν νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου ἡδη ἀπὸ τὸ 1969, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴ θέση σὲ ἰσχὺ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, μὲ νομοθέτημα τῆς Χούντας, τὸ νομοθετικὸ διάταγμα 126/1969, τὸ ὁποῖο βασίσθηκε σὲ σχέδιο τῆς κυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου. Συνεπῶς, δὲν ἐπιβάλλεται λόγῳ τοῦ ἄρθρου 3 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος ἢ ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη νομικὴ μορφή (δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου) στοὺς φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀντικείμενο συνταγματικῆς ὕλης.

Ἀκόμη καὶ τὸ ἄρθρο 72 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος ἀναφέρει ὅτι τὰ θέματα πού ἀφοροῦν τὸ ἄρθρο 3 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος ρυθμίζονται μὲ νόμο πού ψηφίζεται ἀπὸ τὴν Ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς, χωρὶς φυσικὰ νὰ προκύπτει οὔτε ἀπὸ αὐτὴν τὴ συνταγματικὴ διάταξη ὅτι ἐπιβάλλεται στὸν νομοθέτη νὰ ἐπιλέξει συγκεκριμένη νομικὴ μορφή γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος.

Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὁ καθορισμὸς τῆς νομικῆς μορφῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς νομικοῦ προσώπου δημοσίου δικαίου ἢ ὡς νομικοῦ προσώπου ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀνήκει στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καὶ ὄχι τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτη.

3. Κατωτέρω χρησιμοποιοῦ ἐνίοτε τὸν ὄρο «Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ πού περιλαμβάνει τὸ κεντρικὸ νομικὸ πρόσωπο «Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος» (μὲ ἕδρα τὴν Ἀθήνα), τὶς Ἱερῆς Μητροπόλεις, τὶς Μονῆς καὶ τὶς Ἐνορίες· ἐνίοτε χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «Ἐκκλησία» ὡς σχῆμα κατ' ἐξοχὴν πού δηλώνει τὰ ἀνωτέρω Ν.Π.Δ.Δ.

Β. Παρανόηση 2^η: «Η Έκκλησία της Ελλάδος απολαύει μέχρι και σήμερα νομοθετημένων προνομίων σε βάρος των άλλων θρησκειμάτων».

Τò δεδομένο είναι ότι δεν υπάρχουν πλέον στο πλαίσιο του θρησκευτικού ανταγωνισμού μέσα στην κοινωνία μας διατάξεις στην κοινή νομοθεσία που θεσπίζουν προνόμια της Όρθόδοξης Έκκλησίας σε βάρος της θρησκευτικής ελευθερίας άλλων θρησκειμάτων.

Οί νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις που καθιέρωναν ένα θρησκευτικό προστατευτισμό της Όρθόδοξης Έκκλησίας σε βάρος άλλων θρησκειμάτων έχουν απαλειφθεί έντελως εδώ και καιρό. Και αυτό όχι τυχαία, αλλά λόγω των δεσμεύσεων του νομοθέτη από κείμενα υπερνομοθετικής ισχύος, όπως την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Άνθρώπου (ΕΣΔΑ, άρθρα 9, 11, 1^ο Πρόσθετο Πρωτόκ. ΕΣΔΑ άρθρο 2), τò Σύμφωνο Άτομικων και Πολιτικων Δικαιωμάτων (άρθρο 2, 18, 20 παρ. 2, 26, 27) και τή σύγχρονη έρμηνεία των διατάξεων των άρθρων 3 (περι επικρατούσας θρησκείας) και 13 (θρησκευτική ελευθερία για κάθε γνωστή θρησκεία) του Συντάγματος. Έπιπλέον κατά τò ισχύον Σύνταγμα απαγορεύεται ó προσηλυτισμός, όταν στρέφεται έναντίον κάθε γνωστής θρησκείας (άρθρο 13 παρ. 2 έδάφ. γ), όμως επιτρέπεται ή κατάσχεση έντύπων στην περίπτωση τής διά του τύπου προσβολής κάθε γνωστής θρησκείας (άρθρο 14 παρ. 3 περ. α).

Ένα από τὰ πλέον γνωστά νομοθετικά παραδείγματα είναι ή νομοθεσία περι ίδρύσεως ναων και εύκτηρίων οίκων των υπολοίπων (πλήν τής Όρθόδοξης Έκκλησίας τής Ελλάδος) θρησκευτικων κοινοτήτων. Ό νόμος 3467/2006 (άρθρο 27, ΦΕΚ Α΄ 128) κατήγγησε τήν προβλεπόμενη γνώμη του Όρθόδοξου Μητροπολίτη προς τόν Έπουργό Παιδείας και Θρησκειμάτων, ή όποία άπαιτείτο για τήν ίδρυση ναού ή εύκτηρίου οίκου από άλλες θρησκευτικές κοινότητες⁴.

Έτσι πλέον σήμερα υπόκειται σε μία έξαιρετικά έργώδη και γραφειοκρατική διαδικασία ή ίδρυση ένός Ένοριακού Ναού τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, καθώς κατά τόν νόμο 590/1977 (άρθρο 36) και τόν Κανονισμό 8/1979 (ΦΕΚ Α΄ 1/1980): α) χρειάζεται αίτηση από 300 έως 600 οικόγενείες ανάλογα με τò μέγεθος του οικισμού· β) δεν πρέπει ó αριθμός των οικογενειών που άποσπάται

4. Προβλεπόταν από τὰ άρθρα 1 του άναγκαστικού νόμου 1363/1938 (ΦΕΚ Α΄ 305), όπως τροποποιήθηκε με τò άρθρο 1 του άναγκαστικού νόμου 1672/1939 (ΦΕΚ Α΄ 123), και 41 του άναγκαστικού νόμου 1369/1938 (ΦΕΚ Α΄ 317).

από ὁμορη Ἐνορία γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς νέας Ἐνορίας νὰ ὀδηγεῖ σὲ μείωση τοῦ ἐλάχιστου ἀριθμοῦ οἰκογενειῶν ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ὑπαρξη τῆς ὁμορης Ἐνορίας· γ) ἀπαιτεῖται νὰ ζητηθεῖ γνωμοδότηση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου (δεῖγμα καὶ αὐτὸ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ νομοθέτη τοῦ 1977 ποὺ ὑπέθετε ὅτι ὅλοι οἱ δημοτικοὶ ἄρχοντες εἶναι συνειδητὰ μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας)· δ) ἀπόφαση Διαρκοῦς Ἱεραῶν Συνόδου (ΔΙΣ)· ε) κατάρτιση σχεδίου προεδρικοῦ διατάγματος (Π.Δ.) ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, Ἐρευνας καὶ Θρησκευμάτων· στ) ἐπεξεργασία-γνωμοδότηση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (ΣτΕ) καὶ ζ) ἔκδοση ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τοῦ σχετικοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος ἴδρυσης τῆς νέας Ἐνορίας. Ἀντίθετα, γιὰ τὴν ἴδρυση ναοῦ ἄλλης (ποὺ δὲν ἀνήκει στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος) θρησκευτικῆς κοινότητας ἀπαιτεῖται αἴτηση 50 οἰκογενειῶν, ἐνῶ δὲν ἀπαιτεῖται ἐλάχιστος ἀριθμὸς αἰτούντων, ἐὰν πρόκειται νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Παιδείας ἄδεια λειτουργίας γιὰ ναὸ σὲ συνοικισμό ἢ σὲ χωριὰ ἢ γιὰ εὐκτήριο οἶκο. Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας ἔχει μάλιστα τὰ τελευταῖα χρόνια ἐρμηνεύσει ἰδιαίτερος συστατικά τους ν. 1363/1938 καὶ 1672/1939 ὑπὸ τὴν ἰσχὺ τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, ὥστε πλέον γιὰ τὴν ἴδρυση ναοῦ ἢ εὐκτηρίου οἴκου ἀπὸ τις λοιπὲς θρησκευτικὲς κοινότητες οὐσιαστικὰ ἀρκεῖ ἀπλῶς αἴτηση πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Παιδείας γιὰ τὴ χορήγηση ἄδειας λειτουργίας.

Ἐπιπλέον, δεδομένο εἶναι ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.) ἔχουν ἰδιαίτερη νομικὴ προστασία σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις, κυρίως ἐπειδὴ ἔχουν τὴν ιδιότητα τοῦ Ν.Π.Δ.Δ. καὶ ὄχι τόσο ἐπειδὴ ἔχουν τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φορέα. Ἡ αὐξημένη νομικὴ προστασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ν.Π.Δ.Δ., λόγῳ τῆς φύσης τους ὡς Ν.Π.Δ.Δ., εἶναι:

1) Τὸ τεκμήριο νομιμότητας καὶ ἡ ἐκτελεστότητα διοικητικῶν πράξεών τους, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἰσχὺ κανόνα δικαίου, ἂν καὶ κυρίως μὲ ἐσωτερικὴ ἰσχὺ, ἀπευθύνονται δηλαδὴ καὶ ἔχουν ὡς ἀποδέκτες τὰ μέλη τους (τοὺς κληρικούς, ἐκκλησιαστικούς ὑπαλλήλους τους κ.λπ.). Πρόκειται γιὰ ἕνα προνόμιο σύμφυτο μὲ τὴν ιδιότητα τῶν παραπάνω φορέων ὡς Ν.Π.Δ.Δ., καὶ ἀποτελεῖ μίαν εὐπρόσδεκτη νομικὴ προστασία ἀπὸ τὸν νομοθέτη, καθὼς διευκολύνει τὴν κατίσχυση καὶ ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεών τους. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ ἐκκλησιαστικὰ Ν.Π.Δ.Δ. κινοῦνται στὸν χῶρο τοῦ δημοσίου δικαίου, ὅποιος ἀμφισβητεῖ τις διοικητικὲς πράξεις τους ἔχει τὸ βάρος νὰ προσφύγει ἐναντίον τους στὰ διοικητικὰ δικαστήρια. Ἀντίθετα, ἐὰν οἱ φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας ἦταν νομικὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου, θὰ εἶχαν τὸ βάρος νὰ προσφύγουν αὐτὰ ἐνώπιον τῶν πο-

λιτικῶν δικαστηρίων κατὰ τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας πού ἀπειθαρχεῖ καὶ δὲν συμμορφώνεται μὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν ὀργάνων διοίκησής της. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ μία διαφοροποίηση μὲ σπουδαῖες νομικὲς συνέπειες, ἀλλὰ πάντως μὲ ἐσωτερικὴ ἰσχύ, ἐντὸς τοῦ χώρου ἐννόμων σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὰ μέλη της.

2) Ἡ ἀπαλλαγὴ («ἀτέλεια») ἀπὸ παράβολα, ἔνσημα, τέλη, εἰσφορὲς γιὰ τὴν ἄσκηση ἐνδίκων βοηθημάτων καὶ μέσων ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἢ γιὰ τὴν ἄσκηση διαδικαστικῶν πράξεων ἐνώπιον τῆς δημόσιας διοίκησης (ἄρθρο 28 παρ. 4 τοῦ ν. 2579/1998).

3) Τὸ εὐεργέτημα ἀπογραφῆς τοῦ ἄρθρου 118 ΕἰσΝΑΚ, δηλαδή οἱ φορεῖς δημοσίου δικαίου τῆς Ἐκκλησίας, σὲ περίπτωσι πού κληρονομοῦν περιουσίες, εὐθύνονται γιὰ τὰ χρέη τῆς κληρονομίας μόνον μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἐνεργητικοῦ τῆς κληρονομίας (ἄρθρο 47 παρ. 4 τοῦ ν. 590/1977).

Ὁ παραπάνω ὅμως ὑψηλότερος πῆχυς προστασίας τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου ἀφορᾷ ὅλα τὰ θρησκευόμενα, πού ὀργανώνονται ὡς Ν.Π.Δ.Δ. ἢ ὡς δημόσιες ὑπηρεσίες τοῦ Κράτους. Εἰδικότερα, οἱ Ἰσραηλιτικὲς Κοινότητες, τὸ Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο, ὁ Ὄργανισμὸς Περιθάλψεως καὶ Ἀποκαταστάσεως Ἰσραηλιτῶν Ἑλλάδος εἶναι νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Κοντὰ σὲ αὐτά, οἱ Μουφτεῖες τῆς Δυτικῆς Θράκης εἶναι δημόσιες ὑπηρεσίες τοῦ Κράτους. Οἱ 3 Μουφτήδες μισθολογικὰ ἔχουν βαθμὸ Γενικοῦ Διευθυντῆ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, Ἐρευνας καὶ Θρησκευμάτων καὶ ἔχουν δικαστικὲς ἀρμοδιότητες σὲ κληρονομικὲς καὶ οἰκογενειακὲς ὑποθέσεις, τὶς ὁποῖες δὲν ἔχουν οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐπίσκοποι γιὰ τὰ μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας· οἱ ἀποφάσεις τῶν Μουφτήδων πρέπει νὰ κηρυχθοῦν ἐκτελεστὲς ἀπὸ τὰ ἀστικὰ δικαστήρια, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ ὅτι ὁποσδήποτε διαθέτουν μία πολὺ σημαντικὴ ἐξουσία.

Μία εἶναι ἡ κύρια περίπτωσι πού ὁ νόμος προβλέπει προνομιακὴ προστασία τῶν φορέων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι Ν.Π.Δ.Δ., ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα. Ἡ περίπτωσι αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν προστασία τῆς περιουσίας τους καὶ πρόκειται γιὰ τὴν ἀπαγόρευσι χρησιμότητος σὲ βάρους τῆς περιουσίας τῶν Μονῶν⁵, πού ἐπεκτάθηκε στὰ ὑπόλοιπα ἐκκλησιαστικὰ νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Μητροπόλεις, Ἐνορίες

5. Ἄρθρο 62 παρ. 2 ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146), νομοθετικὸ διάταγμα τῆς 22.4/16.5.1926 (ΦΕΚ Α' 153).

κ.λπ.) τὸ 1969 μὲ Κανονισμό τῆς Ἱερᾶς Συνόδου⁶ καὶ τὸ 1977 μὲ τὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁷. Βεβαίως ἡ ἀπαγόρευση χρησιμοποίησης, ἐπειδὴ δὲν συνδυάζεται μὲ τὰ δραστικὰ νομικὰ μέσα ἀποβολῆς τῶν καταπατητῶν πού ἔχει τὸ Δημόσιο (ὅπως ἡ ἔκδοση πρωτοκόλλων διοικητικῆς ἀποβολῆς γιὰ τοὺς καταπατητές του), δὲν ἔχει βοηθήσει στὴν οὐσιαστικὴ διασφάλιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, καθὼς δὲν ἀποτρέπει τὴ δημιουργία τετελεσμένων καταστάσεων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ θεωρητικὴ πρόβλεψη στὸν νόμο περὶ αὐτεπάγγελτης ποινικῆς προστασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἀπὸ καταπατήσεις⁸.

Γ. Παρανόηση 3^η: «στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε κρατικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία».

Βεβαίως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ φορεῖς, ἐπειδὴ εἶναι Ν.Π.Δ.Δ. κατὰ τὸ «ὄργανικὸ κριτήριο» (δηλαδὴ ἐπειδὴ ἔτσι κατονομάζονται ἀπὸ τὸν νομοθέτη), ἐκδίδουν σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις διοικητικὲς πράξεις μὲ ἰσχύ στὶς ἐσωτερικὲς θρησκευτικὲς τοὺς ὑποθέσεις, δωσιδικοῦν ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων κ.λπ. Ἡ ἀποστολὴ τοὺς χαρακτηρίζεται ἐπίσης ὡς δημόσια κατὰ τὸ λειτουργικὸ κριτήριο (μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ὁργάνωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου εἶναι θέμα δημοσίου ἐνδιαφέροντος στὴν Ἑλλάδα), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὄργανικὸ κριτήριο σὲ ὠρισμένες ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (ΣτΕ)⁹.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ὅμως ὡς «δημοσίου σκοποῦ», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ θρησκευτικὸ τῆς ἔργο ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀποστολὴ δημοσίου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὰ δικαστήρια καὶ τὴν νομικὴ θεωρία, δὲν σημαίνει ὅτι ἀσκεῖ μία (κατὰ τὸ Σύνταγμα) «κρατικὴ ἀρμοδιότητα», ἡ ὁποία ἐντάσσεται στὸν πυρῆνα τοῦ κράτους.

Δ. Παρανόηση 4^η: «Οἱ Μητροπολίτες καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ὑπάλληλοι τοῦ κράτους».

Τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ὅτι οἱ Μητροπολίτες καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί, πού ἀμείβονται ἀπὸ τὸ Δημόσιο, δὲν θεωροῦνται κατὰ νόμον δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ἐν γένει ὑπάλληλοι Ν.Π.Δ.Δ. Ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἔχει ἐπανειλημμένα κρίνει ὅτι εἶναι προεχόντως θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ (προέχει ἢ ἰδιότητά τοὺς ὡς «λειτουργῶν»), πού ὑπόκεινται στοὺς κανόνες τῆς Ἐκ-

6. Μὲ τὸν Κανονισμό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 4/1969 (ἄρθρο 4 παρ. 3, ΦΕΚ Α' 158).

7. Ἄρθρο 62 παρ. 2 τοῦ ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146).

8. Ἄρθρα 23 ἄ.ν. 1539/1938 (ΦΕΚ Α' 488), 62 παρ. 2 ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146).

9. ΣτΕ 781/2017 σκέψη 9, ΣτΕ 510/2015 (σκέψη 3), ΣτΕ 1393/2017.

κλησίας τους, ενώ οι διατάξεις της δημοσιούπαλληλικής νομοθεσίας εφαρμόζονται σέ αυτούς, μόνον εάν ειδική διάταξη νόμου επιβάλλει κάτι τέτοιο¹⁰.

Ε. Παρανόηση 5^η: «οί φορείς της Έκκλησίας είναι τμήμα της κρατικής διοίκησης».

Τά νομικά πρόσωπα της Έκκλησίας της Ελλάδος δέν υπάγονται στη Δημόσια Διοίκηση, ούτε στόν «Δημόσιο Τομέα», όπως αυτός όρίζεται σέ διάφορα νομοθετήματα, ούτε στή «Γενική Κυβέρνηση»¹¹. Αντίθετα συγκεντρώνουν τίς κατωτέρω ιδιαιτερότητες, πού τά αποκλείουν από την ένταξή τους στόν στενό ή ευρύτερο Δημόσιο Τομέα:

1. Δέν είναι φορείς της κατά τόπον (κρατικής) αυτοδιοίκησης (όπως είναι οί Δήμοι και οί Περιφέρειες), ούτε της καθ' ύλην αυτοδιοίκησης του κράτους (όπως τά άλλα Ν.Π.Δ.Δ. μέ κρατική αποστολή). Δέν ασκούν συνεπώς μία κρατική αρμοδιότητα κατά παραχώρηση της Πολιτείας, αλλά την θρησκευτική τους έλευθερία, γεγονός πού σημαίνει ότι π.χ. εάν δέν υπήρχε ή Έκκλησία της Ελλάδος δέν θα τελούσε Άκολουθίες και Ίερά Μυστήρια ό Ύπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων.
2. Είναι αυτοχρηματοδοτούμενα νομικά πρόσωπα, χωρίς νά λαμβάνουν τακτικές έπιχορηγήσεις από τόν κρατικό προϋπολογισμό. Σημειώνεται επίσης ότι οί μισθοί τών κληρικών πού είναι εφημέριοι σέ Ένορίες, τών ιεροκηρύκων και ώρισμένων (λαϊκών) έκκλησιαστικών υπαλλήλων καταβάλλονται άπ' ευθείας σέ αυτούς από την Ένιαία Άρχή Πληρωμών του Ύπουργείου Οικονομικών. Κατ' επέκταση, τό δημόσιο χρήμα για τη μισθοδοσία και ασφάλιση του Όρθόδοξου Κλήρου δέν περνά από τά ταμεία της Έκκλησίας ούτε για ένα λογικό δευτερόλεπτο.
3. Είναι αυτοδιοικούμενα νομικά πρόσωπα έναντι του Κράτους: τά όργανα διοίκησής τους δέν διορίζονται από τό Κράτος· αντίθετα είναι αίρετά και ισόβια όργανα (Μητροπολίτες, μέλη Ήγουμενοσυμβουλίων στίς Μονές) ή διορίζονται από αίρετά όργανα (ό Μητροπολίτης διορίζει τά μέλη του Μητροπολιτικού Συμβουλίου και οί κληρικοί και λαϊκοί πού διοικούν τίς Ένορίες ως μέλη του Έκκλησιαστικού Συμβουλίου, διορίζονται από τόν Μητροπολίτη και τό Μητροπολιτικό Συμβούλιο).

Έχει άσχοληθεϊ άρκετά μέ τό ζήτημα και ή νομική βιβλιογραφία του διοικη-

10. ΣτΕ 507/1983, ΣτΕ 4548/1995, ΣτΕ 3120/2002.

11. Βλ. για την έννοια του Δημόσιου τομέα και της Γενικής Κυβέρνησης τό άρθρο 14 παρ. 1 ν. 4270/2014 (ΦΕΚ Α' 143).

τικού δικαίου, αλλά και με γνωμοδοτήσεις του τὸ Νομικὸ Συμβούλιο τοῦ Κράτους (ΝΣΚ) ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1990, καταλήγοντας σὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μολοντί εἶναι Ν.Π.Δ.Δ., δὲν ἐντάσσονται στὴ Δημόσια Διοίκηση¹². Σὲ παραπλήσιο συμπέρασμα εἶχε καταλήξει ἡ νομολογία τῶν δικαιοδοτικῶν ὀργάνων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου ἤδη ἀπὸ τὸ 1989, ὅταν, στὴν ὑπόθεση EComHR Maximilian Rommelfanger κατὰ Γερμανίας (ἀπόφαση τῆς 6.9.1989), ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων νομολόγησε ὅτι ἀκόμη καὶ σὲ κράτη, ὅπου ὠρισμένες θρησκευτικὲς κοινότητες ἔχουν μορφή νομικοῦ προσώπου δημοσίου δικαίου (Γερμανία ἀλλὰ καὶ Ἑλλάδα), οἱ ἐκκλησίες αὐτὲς εἶναι «μὴ κυβερνητικοὶ ὀργανισμοί», ἐπομένως ἔχουν ἀτομικὲς ἐλευθερίες, τὶς ὁποῖες ἔχει κάθε ιδιώτης ἔναντι τοῦ κράτους. Ἡ νομολογία αὐτὴ συνεχίσθηκε μὲ ἀρκετὲς ἀποφάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καὶ ἐπικρατεῖ ἕως καὶ σήμερα.

Αὐτὸ πού δεχόταν ἡ νομικὴ θεωρία καὶ ἡ νομολογία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τὸ τυποποίησε πλέον ὡς κείμενο δικαίου ὁ νόμος 4235/2014¹³. Ἀπὸ τὶς 11.2.2014 ἰσχύει ὁ κανόνας ὅτι ἡ νομοθεσία γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ διοίκηση, τὴν ἐν γένει περιουσιακὴ καὶ λογιστικὴ διαχείριση, τοὺς λειτουργοὺς καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ Δημοσίου Τομέα καὶ τῆς Γενικῆς Κυβέρνησης δὲν ἐφαρμόζεται στοὺς φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις πού τυχὸν εἰδικὴ διάταξη νόμου προβλέπει σαφῶς τὴν ὑπαγωγή τῶν φορέων τῆς Ἐκκλησίας σὲ κάποια ἀπὸ τὶς διατάξεις τῆς παραπάνω νομοθεσίας. Ὁ ἴδιος νόμος ἀναφέρει ὅτι δὲν καταργοῦνται οἱ εἰδικὲς διατάξεις, πού προβλέπουν ἐποπτεία τοῦ κράτους στὴν Ἐκκλησία.

Ἦδη πάντως, ὡς πρὸς τὴν λογιστικὴ διαχείριση, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν νόμο 4235/2014, ὑπῆρχε νομοθετικὴ ἐξαιρέση ἀπὸ τὸ 1986¹⁴, κατὰ τὴν ὁποία τὰ νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ἐφ' ὅσον εἶναι θρησκευτικὰ Ν.Π.Δ.Δ. καὶ αὐτοχρηματοδοτούμενα, δὲν ὑπάγονται στὴ νομοθεσία λογιστικοῦ δικαίου τῶν κρατικῶν Ν.Π.Δ.Δ.

ΣΤ. Παρανόηση 6^η: «ἡ Ἐκκλησία εἶναι κοινωνικὸ ἀγαθὸ καὶ τὶς ὑπηρεσίες τῆς δικαιοῦνται ὅλοι οἱ πολῖτες, ἀφοῦ ἀπὸ τοὺς φόρους τοὺς καταβάλλονται τὰ ἔξοδα τῆς μισθοδοσίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης».

12. ΝΣΚ 319/2008, 796/1991.

13. Ἄρθρο 68 παρ. 1 ὑποπαρ.3 (ΦΕΚ Α' 32).

14. Ἄρθρο 57 τοῦ ν. 1591/1986.

Ἐπικρατεῖ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ἔντονη ἡ θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς μιᾶς (περίπου) θρησκευτικῆς Δ.Ε.Κ.Ο., ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ παρέχει ἀδιακρίτως τὶς «θρησκευτικὲς ὑπηρεσίες» τῆς πρὸς τοὺς φορολογούμενους πολῖτες, ἀσχέτως ἐὰν αὐτοὶ τηροῦν τοὺς κανόνες τῆς ὥστε νὰ εἶναι μέλη τῆς, καὶ αὐτὸ διότι ἀπὸ τὴν φορολογικὴ συνεισφορά τους στὰ δημόσια βάρη τὸ Δημόσιο καταβάλλει τὰ ἔξοδα μισθοδοσίας καὶ ἀσφάλισης τῶν Ὁρθόδοξων κληρικῶν καὶ λειτουργεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευση (ἐκκλησιαστικὰ γυμνάσια-λύκεια, ἐκκλησιαστικὲς ἀκαδημίες).

Ψήγματα αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀντίληψης ἐντοπίζονται καὶ σὲ διατάξεις τῆς τυπικῆς νομοθεσίας, ἀκόμη καὶ πρόσφατες. Ἔτσι λ.χ. στὸ νέο νομοθετικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἀποτέφρωση (νόμος 4368/2016) προβλέπεται ὅτι δικαιούται νὰ ἐπιλέξει κανεὶς μὲ δήλωσή του, ἡ ὁποία περιβάλλεται τὸν συμβολαιογραφικὸ τύπο, τὸ εἶδος τῆς τελετῆς τῆς κηδείας του καὶ ὅτι: «Ἐφόσον τηρηθεῖ ὁ κατὰ τὰ ἀνωτέρω τύπος καὶ ἡ διατυπωθεῖσα ἐπιθυμία τοῦ θανόντος δὲν ἀντίκειται σὲ κανόνες δημόσιας τάξης, ὑγιεινῆς ἢ στὰ χρηστά ἤθη, τὰ ἀρμόδια ὄργανα ἢ οἱ ὑπηρεσίες, ποῦ ἐπιμελοῦνται τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ ὀφείλουν νὰ συμμορφώνονται στὴ διατυπωθεῖσα ἐπιθυμία τοῦ θανόντος χωρὶς ὅποιαδήποτε ἄλλη προϋπόθεση ἢ διαδικασία, ἀκόμη καὶ ἂν ἐναντιωθοῦν συγγενεῖς ὅποιοιδήποτε βαθμοῦ» (ἄρθρο 15 παρ. 3). Ὁ νομοθέτης ἀναφέρει λοιπὸν ὡς μοναδικὸ ὄριο γιὰ τὴ δεσμευτικότητα τῆς ἰδιωτικῆς βούλησης γιὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ τύπου τελετῆς κηδείας μόνο τὴ «δημόσια τάξη, ὑγιεινὴ καὶ τὰ χρηστά ἤθη», παραλείποντας νὰ ἀναφέρει καὶ τοὺς κανόνες καὶ τὶς παραδόσεις τῆς οἰκείας θρησκευτικῆς κοινότητας, οἱ θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ τῆς ὁποίας θὰ κληθοῦν νὰ τελέσουν τὸν ἐπιλεγέντα τύπο τελετῆς. Εἶναι ὅμως δυνατόν οἱ Ὁρθόδοξοι κληρικοὶ ὡς θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ καὶ «ὄργανα τῆς ταφῆς» νὰ δεσμεύονται ἀπὸ τὴ συμβολαιογραφικὴ ἐπιλογή «τύπου τελετῆς τῆς κηδείας», ἐὰν αὐτὴ ἡ ἐπιλογή δὲν σέβεται τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας τους;

Ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος ἐξέδωσε ἀνακοίνωση πρὶν (14.1.2016) καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ψήφιση τοῦ παραπάνω νόμου (1.3.2016), ὅτι εἶναι συνταγματικὰ προβληματικὴ ἡ σιωπὴ τοῦ νομοθέτη γιὰ τὴν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων κάθε θρησκευτικῆς κοινότητας, ποῦ θὰ πρέπει νὰ σέβεται τὸ συμβολαιογραφικὸ ἔγγραφο ἐπιλογῆς τοῦ τύπου τελετῆς τῆς κηδείας (τέτοια ζητήματα θὰ προκύψουν ἐὰν π.χ. κάποιος δηλώσει ὅτι ἐπιθυμεῖ χριστιανικὴ ἔξοδιο ἀκολουθία, ἀλλὰ ταυτόχρονα δηλώνει ὅτι ἐπιθυμεῖ ἀποτέφρωση καὶ ἀκολουθῶς ταφὴ τῆς τέφρας του).

Ἔχει ιδιαίτερο νομικὸ ἐνδιαφέρον ἡ ὑποκρυπτόμενη ἀντίληψη γιὰ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας ὡς μίας θρησκευτικῆς Δ.Ε.Κ.Ο., ὡς τμήματος τῆς παροχικῆς Δημόσιας Διοίκησης, σὲ μία ἀνακοίνωση (26.2.2016) τῆς ἀστικῆς ἐταιρείας «Ἑλληνικὴ Κοινωνία Ἀποτέφρωσης». Ὁ ἐν λόγω ἰδιωτικὸς φορέας τοποθετήθηκε στὴν ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου ὅτι ἀπορρίπτει γιὰ τὰ μέλη τῆς τὴν ἀποτέφρωση (δελτίο τύπου 14.1.2016) καὶ ἐπιχειρηματολόγησε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι: «οἱ Ἱερεῖς καὶ οἱ ἐργαζόμενοι στὸ Νομικὸ Πρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πληρώνονται ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀπὸ τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό ἐκ τῆς συνύπαρξης Κράτους-Ἐκκλησίας. Οἱ ἐργαζόμενοι λοιπὸν σὲ αὐτὴν (ιερεῖς κ.ἄ.) ἔχουν ἀπολαβές καὶ ὑποχρεώσεις στοὺς Ἕλληνες φορολογούμενους. Σὲ μία καὶ μόνο περίπτωση βεβαίως ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ὑποχρέωση τῆς τελειῆς τῆς ἐξοδίου ἀκολουθίας σὲ αὐτοὺς ποὺ θὰ ἀποτεφρωθοῦν, ἐὰν καὶ ὅταν παραιτηθεῖ τῶν ἀμοιβῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς στήριξης τῆς ἰδίας καὶ τῶν ἐργαζομένων τῆς ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ τοὺς Ἕλληνες φορολογούμενους, ἄλλως πὼς πιστεύουμε ἢ ἀρνηση ὑπηρεσίας συνιστᾷ παράβαση καθήκοντος». Εἶναι πρόδηλη ἐδῶ ἡ ἀντίληψη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ὡς φορέα παροχῆς ὑπηρεσιῶν κοινῆς ὠφελείας, ὁ ὁποῖος ὑποχρεοῦται σὲ «παροχὴ ὑπηρεσιῶν» στὸν κάθε φορολογούμενο, μὲ ἀπόλυτη ἀποσύνδεση τῆς ἱεροτελεστίας τῆς ἐξοδίου ἀκολουθίας ἀπὸ ὅποιανδήποτε ὑποχρέωση πίστεως καὶ συμμόρφωσης πρὸς τὴν παράδοση καὶ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Φυσικὰ τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὑποκείμενο θρησκευτικῆς αὐτονομίας (ἄρθρα 9, 11 Ε.Σ.Δ.Α.) καὶ θρησκευτικῆς αὐτοδιοίκησης ἐναντι τοῦ κράτους (ἄρθρο 12, 13 Συντάγματος) καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποχρεωθεῖ σὲ παράβαση τῶν κανόνων τῆς θεολογικῆς τῆς ὑπόστασης. Μάλιστα τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων ἐπανειλημμένα ἔχει νομολογήσει ὅτι τὸ ἄρθρο 9 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου δὲν ἐγγυᾶται τὴν ἄσκηση δικαιώματος ἐναντίωσης μέλους ἐντὸς τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κοινότητος. Ἐπομένως σὲ περίπτωση μιᾶς διαφωνίας (σὲ θέματα δόγματος ἢ ὀργάνωσης) μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ ἐνὸς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία τοῦ διαφωνοῦντος μέλους τῆς οἰκείας Ἐκκλησίας ἐξαντλεῖται στὸ δικαίωμά του νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ κοινότητα¹⁵.

15. Ἐνδεικτικὰ: ΕΔΔΑ *Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania* ἀπόφαση τῆς 9.7.2013.

Ζ. Παρανόηση 7^η: «Είναι απαραίτητος ο χωρισμός Κράτους και Έκκλησίας για να παύσει ή Έκκλησία να παρεμβαίνει σε κρατικές υποθέσεις».

Αυτήν τη στιγμή στην ελληνική νομοθεσία δεν υπάρχουν διατάξεις που προβλέπουν δυνατότητα παρέμβασης της Ορθόδοξης Έκκλησίας της Ελλάδος σε υποθέσεις κρατικής αρμοδιότητας. Παρέμβαση της Έκκλησίας στο πεδίο ύλικής αρμοδιότητας του Κράτους, και δη με έννομες συνέπειες, δεν είναι ο θρησκευτικός χρωματισμός της κρατικής έθιμοτυπίας, όπως π.χ. ο θρησκευτικός όρκος του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 33 Συντάγματος), των βουλευτών (άρθρο 59 Συντ.) ή των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου (24 και 39 του π.δ. 63/2005, ΦΕΚ Α' 98), ο οποίος μάλιστα χρωματισμός δεν μπορεί να είναι υποχρεωτικός λόγω των άρθρων 13 Συντ. και 9 και 11 ΕΣΔΑ (θετικό και άρνητικό δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας).

Αντιθέτως, στην άλλη πλευρά της πλάστιγγας, υφίστανται ακόμη πολλές νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις έθιμικού, αλλά και ουσιώδους κρατικού παρεμβατισμού επί ζητημάτων διοίκησης, οργάνωσης και διαχείρισης της Έκκλησίας της Ελλάδος.

Πρώτον, ιδίως σε νομοθετήματα που σχετίζονται με τη διαχείριση της έκκλησιαστικής περιουσίας, ο Έλληνας νομοθέτης διαπνέεται από διάθεση να προβαίνει σε εύσεβιστικές υποδείξεις προς την Έκκλησία σχεδόν παραδίδοντας μαθήματα ήθικης. Πρόσφατο παράδειγμα ο νόμος 4170/2013 (άρθρο 69, ΦΕΚ Α' 163), ο οποίος ρυθμίζει τη διαδικασία πολεοδομικής ωρίμανσης (απόκτηση-χρήση γης) για τα ακίνητα της Έκκλησίας και φροντίζει μετ' επιτάσεως (παρ. 2) να υποδείξει στους έκκλησιαστικούς φορείς ότι το εισόδημα από την αξιοποίηση των ακινήτων τους «θα διατίθεται αποκλειστικώς για τη χρηματοδότηση, ενίσχυση και ανάπτυξη του έν γένει κοινωνικού και φιλανθρωπικού έργου τους». Είναι έμφανής ή ήθικιστική παρέμβαση του νομοθέτη στην αξιοποίηση της έκκλησιαστικής περιουσίας, καθώς νιώθει υποχρεωμένος να διευκρινίσει, για την έξωθεν καλή μαρτυρία, ότι τα έκκλησιαστικά έσοδα διατίθενται μόνο για μη κερδοσκοπικούς σκοπούς, ως εάν να έλλοχευε κάποιος κίνδυνος τα έσοδα της Έκκλησίας να αξιοποιηθούν για σκοπούς κερδοσκοπίας ή σκοπούς αθέμιτους.

Υφίστανται επίσης και διατάξεις συμβολικής κρατικής έποπτείας, αλλά με σημαντικές, θεολογικές και πολιτειακές, συμπαραδηλώσεις. Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, καθώς και οι Μητροπολίτες, υποχρεούνται, μετά από τη δημοσίευση του προεδρικού διατάγματος που τους αναγνωρίζει και πριν ένθρονισθούν στη Μητρόπολή τους, να έμφανισθούν στον Πρόεδρο της

Δημοκρατίας και να δώσουν έναν οίονει ὄρκο, μία διαβεβαίωση πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν καθηκόντων τους. Μοιάζει γιὰ μία κατ' ἀρχὴν τιμητικὴ διαδικασίᾳ γιὰ τὸν νέο Ἐπίσκοπο, καθὼς δὲν εἶναι πολλοὶ οἱ λειτουργοὶ ποὺ ὀρκίζονται ἐνώπιον τοῦ ἀνώτατου πολιτειακοῦ ἄρχοντα καὶ ρυθμιστῆ τοῦ πολιτεύματος. Ὡστόσο, ἂν ἐπισκοπήσει κανεὶς τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς διαβεβαίωσης, τὰ πράγματα ἀλλάζουν ὄψη. Ὁ νέος Μητροπολίτης δηλώνει ὑπακοὴ στὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους· ἕως ἐκεῖ εἶναι πολὺ εὐλόγο τὸ περιεχόμενο τῆς διαβεβαίωσης. Ἐπιπλέον ὁμως παρέχεται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη ἡ διαβεβαίωση στὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας ὅτι: «... θὰ ἐκπληρῶ τῇ θείᾳ χάριτι τὰ ... καθήκοντα..., τηρῶν ἀπαρσαλεύτως τοὺς ἱερούς ἀποστολικούς καὶ συνοδικούς Κανόνες καὶ τὰς ἱερὰς Παραδόσεις»¹⁶. Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀμέσως ὅτι ἡ παραπάνω διάταξη μετατρέπει τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας σὲ θεματοφύλακα τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ παραδόσεων, σχεδὸν σὲ Pontificem Maximum, ἀνώτερο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὸν ὁποῖο ὑπόσχονται οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς Ἐκκλησίας ὅτι θὰ εἶναι πιστοὶ στὶς παραδόσεις καὶ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ διατάξις ὅχι ἀπλῶς συμβολικῆς καὶ ἐθιμικῆς ἐποπτείας, ἀλλὰ ἐποπτείας μὲ νομικὸ, κανονιστικὸ περιεχόμενο. Πρόκειται συγκεκριμένως γιὰ ἕνδεκα (11) περιπτώσεις ἀνάμειξης τοῦ Κράτους στὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ὑπὸ τὴ μορφή κρατικῆς ἐκτέλεσης συγκεκριμένων ἀποφάσεων τῆς Ἐκκλησίας μέσῳ τῆς ἐκδοσης προεδρικῶν διαταγμάτων, εἴτε καὶ μὲ τὴν μορφή τῆς συναπόφασης ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων¹⁷ στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (νόμος 590/1977, Κ.Χ.Ε.Ε.):

1) προβλέπεται ὅτι πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ κληθεῖ ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων κατὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ἀλλιῶς ἐὰν δὲν κληθεῖ, ἡ ἐκλογή εἶναι ἄκυρη. Δὲν ἐπηρεάζεται τὸ κῦρος τῆς ἐκλογῆς, ἐὰν, παρότι ἐκλήθη, ὁ Ὑπουργὸς δὲν προσέλθει στὴν συνεδρίαση γιὰ τὴν ἐκλογή (ἄρθρο 14 παρ. 2 Κ.Χ.Ε.Ε.):

2) ἐφ' ὅσον ὁ Ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων εἶναι παρὼν κατὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ἐκδικάζει τυχὸν ἔνσταση ποὺ ὑποβάλλει Μητροπολίτης-μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας. Ἐπομένως, ὁ Ὑπουργὸς καθίσταται σχεδὸν «δευτεροβάθμια Ἱερά

16. Ἄρθρα 16 παρ. 1 καὶ 26 παρ. 2 ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146).

17. Κατὰ τὸ ἄρθρο 26 παρ. 1 ν. 590/1977.

Σύνοδος της 'Ιεραρχίας» κατά την παραπάνω διαδικασία έκλογής 'Αρχιεπισκόπου, αφού έχει την αρμοδιότητα να επιλύει τις διαφωνίες μεταξύ των μελών της (άρθρο 15 παρ. 4 Κ.Χ.Ε.Ε.).

3) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα για την αναγνώριση του εκλεγέντος 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνών και πάσης 'Ελλάδος (άρθρο 15 παρ. 5, 6 Κ.Χ.Ε.Ε.).

4) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα για την αναγνώριση του εκλεγέντος Μητροπολίτη (άρθρο 26 παρ. 1, 2 Κ.Χ.Ε.Ε.).

5) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα για την αποδοχή παραίτησης Μητροπολίτη (άρθρο 34 παρ. 2 Κ.Χ.Ε.Ε.).

Οί παραπάνω περιπτώσεις 3, 4 και 5 δὲν ἀποτελοῦν κάτι τὸ καινοφανὲς στὸ ἑλλαδικὸ ἔδαφος, καθὼς καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὁ Σουλτάνος ἐξέδιδε βεράτια¹⁸ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν 'Επισκόπων, διοικητικὴ πράξη ἀντίστοιχη μὲ τὸ σημερινὸ διάταγμα ἀναγνώρισης καὶ κατάστασης ποὺ ἐκδίδει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας.

6) Προβλέπεται ἡ ἀνάμειξη τοῦ 'Υπουργοῦ Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων στὴ διαδικασία διαπίστωσης τῆς ἀνικανότητος Μητροπολίτη νὰ ἐκτελέσει τὰ καθήκοντά του γιὰ λόγους ὑγείας καὶ ἡ ἔκδοση διατάγματος ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαλλάσσεται ὁ Μητροπολίτης τῶν καθηκόντων του (άρθρο 34 παρ. 4 καὶ 6 Κ.Χ.Ε.Ε.).

7) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα για την ἴδρυση, συγχώνευση, κατάργηση 'Ενορίας (άρθρο 36 παρ. 2 καὶ 5 Κ.Χ.Ε.Ε.).

8) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα ἴδρυσης 'Ιερῆς Μονῆς, καθὼς καὶ Κοινὴ 'Υπουργικὴ 'Απόφαση (Κ.Υ.Α. 'Υπουργῶν Παιδείας καὶ 'Εξωτερικῶν), προκειμένου νὰ ἐπιτραπεῖ ἡ ἴδρυση μέσα στὸ ἔδαφος πνευματικῆς δικαιοδοσίας τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος «μετοχίου» (παραρτήματος) 'Ιερῆς Μονῆς ἐτέρου κλίματος, δηλαδὴ ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας π.χ. ἄλλης αὐτοκέφαλῆς 'Εκκλησίας ἢ Πατριαρχείου (άρθρο 39 παρ. 3 καὶ 7 Κ.Χ.Ε.Ε.).

9) εκδίδεται προεδρικό διάταγμα για τὸν ἐσωτερικὸ ὀργανισμὸ τῆς 'Αποστολικῆς Διακονίας (άρθρο 40 παρ. 2 Κ.Χ.Ε.Ε.).

10) εκδίδεται (δυνητικά) προεδρικό διάταγμα ἴδρυσης σωφρονιστηρίου γιὰ κληρικούς (άρθρο 57 παρ. 5 Κ.Χ.Ε.Ε.).

11) Τέλος ὡς περίπτωση ἐποπτείας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ δυνατότητα κατασταλτικῆς ἐποπτείας ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ κατασταλτικοῦ (καὶ ὄχι προληπτι-

18. Γιὰ τὰ βεράτια βλ. τὴν μονογραφία τοῦ Παρασκευᾶ Κονόστα, *'Οθωμανικὲς θεωρήσεις γιὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο* 1998, passim.

κοῦ) ἐλέγχου τοῦ Δημοσίου στή διαχείριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ἀσκεῖται μέσῳ τῶν οἰκονομικῶν ἐπιθεωρητῶν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, οἱ ὁποῖοι ὀρίζονται μὲ Κοινὴ Ὑπουργικὴ Ἀπόφαση (Κ.Υ.Α.) τῶν Ὑπουργῶν Οἰκονομικῶν καὶ Ἐθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων (ἄρθρο 46 παρ. 4 Κ.Χ.Ε.Ε.).

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς παραπάνω διοικητικὲς πράξεις ποὺ ἐκδίδει τὸ Κράτος περιορίζονται στήν (κατὰ δεσμίᾳ ἀρμοδιότητα) ἐγκριση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀποφάσεων (ἀφοῦ προηγηθεῖ ἔλεγχος νομιμότητας). Ὑφίστανται ὅμως καὶ διατάξεις ποὺ προβλέπουν ἀποφασιστικὲς ἀρμοδιότητες καὶ διολισθαίνουν σὲ ἀρμοδιότητα συνδιοίκησης τοῦ κράτους μὲ τὴν Ἐκκλησία ἐπὶ θεμάτων καθαρῶς ἐσωτερικῶν-ἐκκλησιαστικῶν.

Γιὰ συνδιοίκηση Κράτους καὶ Ἐκκλησίας ἐπὶ καθαρῶς θεολογικῶν ζητημάτων μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος στήν περίπτωση τῆς ἀπονομῆς χάριτος. Μπορεῖ ἢ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας νὰ συγχωρήσῃ ἕναν κληρικό της, στὸν ὁποῖο ἐπέβαλε ἐκκλησιαστικὴ ποινὴ; Ἡ κατὰ νόμον ἀπάντησις εἶναι ὄχι. Ὁ μόνος ἀρμόδιος γιὰ νὰ αἴρει ἐκκλησιαστικὲς ποινὲς εἶναι ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μὲ βάση τὸν νόμο περὶ ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης¹⁹. Καὶ ἐδῶ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἀνάγεται σὲ Pontificem Maximum καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ «λύειν» ἐκκλησιαστικὲς κυρώσεις.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ παρεμβατικὲς διατάξεις μὲ καθαρὰ ἐκκοσμικευμένη καὶ εἰσπρακτικὴ ἀντίληψη. Γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ ἄδεια θρησκευτικοῦ γάμου ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη ὁ Κώδικας Τελῶν Χαρτοσήμου προβλέπει ὅτι ἐπιβάλλεται φόρος (τέλος χαρτοσήμου). Ἐν ὀλίγοις τὸ Δημόσιο φορολογεῖ τὴν προσευχὴ καὶ εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ συνένωση τῶν μελλονύμφων μὲ παράβολο χαρτοσήμου²⁰.

Ἐπίσης συνεχίζουν νὰ ἰσχύουν καὶ νὰ δεσμεύουν τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νομοθετικὲς διατάξεις πρόδηλα ἀντίθετες μὲ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες καὶ τίς παραδόσεις της, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὀδηγήσει σὲ πολλὲς τριβὲς στὸ ἐσωτερικὸ της καὶ ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας. Παραδείγματα: ἡ λεγόμενη «τροπολογία Κακλαμάνη»²¹, ἡ ὁποία εἰσήχθη στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ προβλέπει ὅτι Μητροπολίτης (χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητο ὅτι ἔχει διαπράξει κάποιον ἐκκλησιαστικὸν παράπτωμα ποὺ

19. Ἄρθρο 155 τοῦ ν. 5383/1932 (ΦΕΚ Α' 110).

20. Ἄρθρο 18 Κώδικα Τελῶν Χαρτοσήμου (π.δ. τῆς 28/28.7.1931, ΦΕΚ Α' 239).

21. Ἄρθρο 15 ν. 1351/1983 (ΦΕΚ Α' 56) προσέθεσε παράγραφο 8 στὸ ἄρθρο 34 ν. 590/1977.

νά δικαιολογεί την απομάκρυνσή του) μπορεί να τεθεί σε εξάμηνη διαθεσιμότητα με απόφαση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, «*εφόσον συντρέχουν λόγοι που άφοροῦν στο πρόσωπό του, στο συμφέρον της Ἐκκλησίας, στη δημόσια τάξη ἢ στην κοινωνική εἰρήνη*»²². Ἡ διάταξη αὐτή ἀντίκειται καταφανῶς στὸν βασικό θεσμό τῆς Ἐκκλησίας, τὸν κανόνα τῆς ἰσοβιότητας τοῦ Ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ἀπολέσει τὴ θέση του, μόνο δυνάμει ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς ἀπὸ ἐκκλησιαστικό δικαστήριο ἐξ αἰτίας παραπτώματος, καθὼς καὶ στοὺς ἱεροὺς κανόνες ἐκκλησιαστικῆς δικονομίας γιὰ τὸν πειθαρχικό ἔλεγχο τῶν Ἐπισκόπων ἀπὸ ἐκκλησιαστικά δικαστήρια (ἤτοι Συνόδους Ἐπισκόπων με πειθαρχική ἀρμοδιότητα).

Παραπλήσια προβλήματα ἔχει προκαλέσει καὶ τὸ περίφημο ἄρθρο 160 τοῦ ν. 5383/1932, τὸ ὁποῖο προβλέπει ὅτι ἐὰν κληρικός καταδικασθεῖ σε κακουρηματική ποινὴ ἀμετακλήτως, καθαιρεῖται ἀπὸ Συνοδικὸ Δικαστήριο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἄνευ ἐτέρου (χωρὶς δίκη καὶ χωρὶς ἀπολογία), διάταξη ποὺ ἐπίσης ἀντίκειται στὶς ἱεροὺς κανόνες ἐκκλησιαστικῆς δικονομίας, ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν καθάρωση κληρικοῦ χωρὶς δίκη καὶ ἀπολογία. Ἡ διάταξη αὐτὴ ἀντιμετωπίζει ἐντελῶς ἐκκομισκευμένα τὴ θέση τοῦ κληρικοῦ καὶ θυμίζει τὶς ἀντίστοιχες διατάξεις γιὰ τὴν αὐτοδίκαιη ἔκπτωση τῶν αἰρετῶν ὀργάνων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης λόγω ποινικῆς καταδίκης (δημάρχων κ.λπ.).

Ἐπίσης, συνεχίζονται νὰ ψηφίζονται διατάξεις σφόδρα ἀντίθετες στὴν ἐλευθερία αὐτοδιοίκησης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος με τεκμηρίωση δημοσιονομική. Π.χ. ὁ νόμος 4369/2016 προέβλεψε νέο σύστημα ἀξιολόγησης γιὰ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, στοὺς ὁποίους ὑπήγαγε καὶ ὄσους ἐκκλησιαστικούς ὑπαλλήλους (ιεροκλήρυκες καὶ λαϊκούς ὑπαλλήλους) μισθοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ Δημόσιο. Σιωπηρὰ δηλαδὴ κατήργησε ὁ νέος νόμος τὴν ἀντίστοιχη ἀρμοδιότητα ποὺ ἔχει ἡ Ἱερά Σύνοδος (ἄρθρο 42 ν. 590/1977), νὰ ψηφίζει δικό της Κανονισμό ἀξιολόγησης γιὰ ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὑπαλλήλους (Κανονισμὸς 265/2015, ΦΕΚ Α΄ 25). Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης τῆς κατηγορίας ὑπαλλήλων τῆς ποὺ ἐπιβαρύνουν –καὶ ἐπειδὴ ἐπιβαρύνουν– οἰκονομικὰ τὸ Δημόσιο ἀναπαράγει μίαν ὑλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ νομοθέτη γιὰ τὰ περιθώρια αὐτοδιοίκησης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τέλος ὑφίστανται καὶ νέες διατάξεις ποὺ συρρικνώνουν, σε σχέση με προγενέστερες, τὸν σεβασμὸ στὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Π.χ. δυνάμει τοῦ νόμου

22. Πρβλ. : «*Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλευσας τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι συμφέρεי ἓνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ*» (Κατὰ Ἰωάννην 18, 14).

4277/2014 (άρθρα 48-49) τὸ μόνο πού ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἀποτέφρωση νεκροῦ εἶναι εἴτε ἡ ἔγγραφη δήλωση ἢ σημεῖωμα τοῦ θανόντος ὅτι ἐπιθυμεῖ τὴν ἀποτέφρωση του, εἴτε ἡ δήλωση τοῦ/τῆς συζύγου ἢ «συντρόφου» μὲ τόν/τὴν ὁποῖο/α ἔχει συνάψει «σύμφωνο συμβίωσης» ἢ τῶν συγγενῶν πρώτου ἢ δευτέρου βαθμοῦ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κάποιος πού εἶχε δημόσια ζωὴ κοντὰ στὴν Ἐκκλησία π.χ. ὁ Ἐπίτροπος μιᾶς Ἐνορίας ἢ ἓνας θεολόγος, ἀλλὰ δὲν εἶχε φροντίσει νὰ ἀφήσει σημεῖωμα γιὰ τὴν τελευταία του ἐπιθυμία σὲ σχέση μὲ τὴν μεταχείριση τοῦ σώματός του, μπορεῖ νὰ ἀποτεφρωθεῖ, ἐὰν τὸ ζητήσουν ἢ σύζυγός του ἢ οἱ γονεῖς ἢ τὰ παιδιά του. Δηλαδή οἱ γνωστὲς καὶ ἐκπεφρασμένες θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ θανόντος δὲν παίζουν πλέον κανέναν ρόλο γιὰ τὸν νομοθέτη, ὅπως ὥριζε ὁ παλαιότερος νόμος 3448/2006.

Ἐδῶ προκύπτει εὐλόγα τὸ ἐρώτημα: δηλαδή ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος τάσσεται γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας; Ἡ ἐρώτηση εἶναι λάθος, καὶ ἡ ὅλη συζήτηση ἀποβλέπει τελικὰ νὰ βροῦμε σωστὲς ἀπαντήσεις σὲ ἓνα λάθος ἐρώτημα. Ὅλες αὐτὲς οἱ παραπάνω προβληματικὲς ρυθμίσεις μονομεροῦς παρέμβασης τοῦ Κράτους σὲ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα δὲν ἔχουν ὡς ἔρεισμα τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος καὶ δὲν προκύπτουν ὡς ἀναγκαῖες συνέπειες ἀπὸ αὐτό. Ἀποτελοῦν προβληματικὲς ρυθμίσεις τῆς κοινῆς νομοθεσίας καὶ ἡ μεταβολὴ τους δὲν προϋποθέτει ἀναθεώρηση διατάξεων τοῦ Συντάγματος.

Η. Παρανόηση 8^η: «ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα δὲν φορολογεῖται».

Σὲ δημοσκόπηση πού δημοσιεύθηκε στὶς 3.4.2017 ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα (ποσοστὸ 84%) τῶν ἐρωτηθέντων ἀπαντᾷ πῶς «ἡ “ἱερή” περιουσία θὰ πρέπει νὰ φορολογηθεῖ», σὰν νὰ μὴ φορολογεῖται ἤδη. Τὰ νομοθετικὰ δεδομένα πού ἀγνοοῦνται ἀπὸ τέτοιες δημοσκοπήσεις καὶ τὴν κοινὴ γνώμη εἶναι ὅτι οἱ τελευταῖες ἀπαλλαγὲς πού ὑπῆρχαν στὴ φορολογικὴ νομοθεσία γιὰ τοὺς φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας καταργήθηκαν μὲ τὸν νόμο 3842/2010. Διευκρινίζω ὅτι οἱ Μονὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, λόγῳ τῆς εἰδικῆς συνταγματικῆς διάταξης τοῦ ἄρθρου 105 Συντ., ἔχουν ἓνα τελείως διαφορετικὸ καθεστῶς, τὸ ὁποῖο ἐπιφυλάσσει τὸ Σύνταγμα στὴν χερσόνησο τοῦ Ἄθωνος. Ὡς πρὸς τὴ φορολογικὴ μεταχείριση οἱ φορεῖς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπόκεινται σὲ φόρους γιὰ ὅλα τὰ φορολογικὰ ἀντικείμενα, ὅπως ὅλα τὰ νομικὰ πρόσωπα, δηλαδή ΕΝΦΙΑ (ν. 4223/2013 ΦΕΚ Α' 287), φόρο εἰσοδήματος (ν. 4172/2013, ΦΕΚ Α' 167), φόρο κληρονομιῶν-δωρεῶν (ν. 2961/2001, ΦΕΚ Α' 266), ΦΠΑ (ν. 2859/2000, ΦΕΚ Α' 248), τέλη χαρτοσήμου (π.δ. τῆς 28/28.07.1931, ΦΕΚ Α'

239). Παρακρατοῦν καὶ ἀποδίδουν τοὺς παρακρατούμενους φόρους γιὰ τοὺς μισθωτοὺς καὶ προμηθευτές τους κ.λπ.

Ἀπαλλαγές, πού ὁμως δὲν ἀφοροῦν εἰδικὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, προβλέπονται: α) ἀπὸ τὸ τέλος ἀκίνητης περιουσίας (Τ.Α.Π.) γιὰ χώρους λατρείας καὶ γενικώτερα θρησκευτικῆς χρήσης κάθε θρησκείματος²³, β) ἀπὸ τὸν Ἐνιαῖο Φόρο Ἰδιοκτησίας Ἀκινήτων (ΕΝΦΙΑ) γιὰ χώρους λατρείας καὶ γενικώτερα θρησκευτικῆς καὶ κοινωφελοῦς χρήσης κάθε θρησκείματος²⁴, γ) ἀπὸ δημοτικά τέλη, ἀνταποδοτικά τέλη γιὰ χώρους λατρείας κάθε θρησκείματος²⁵. Πρόκειται, κατὰ συνέπεια, γιὰ ἀπαλλαγές ὑπὲρ κάθε θρησκευτικῆς κοινότητας, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ προνομιακὴ μεταχείριση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Θ. Τὸ πλαίσιο κανονιστικῆς αὐτονομίας τῆς Ἐκκλησίας.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν γίνῃ νομοθετικά βήματα ὑπὲρ τῆς κατοχύρωσης μεγαλύτερου περιθωρίου αὐτοδιοίκησης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ νομοθέτηση στὸν Καταστατικὸ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῆς δυνατότητας ἔκδοσης Κανονισμῶν ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο (διοικητικῶν πράξεων πού ἔχουν ἰσχύ ἴσου ἐπιπέδου μὲ τὶς λοιπές κανονιστικὲς πράξεις τῆς διοίκησης, ὅπως οἱ ὑπουργικὲς ἀποφάσεις).

Ψηφίζοντας Κανονισμοὺς, τὴν ἔκδοση τῶν ὁποίων ἐξουσιοδοτεῖ ὁ νόμος 590/1977, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος λειτουργεῖ ὡς ἐσωτερικὸ νομοθετικὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Νέες νομοθετικὲς ἐξουσιοδοτήσεις ἔχουν εἰσαχθεῖ κυρίως σὲ θέματα περιουσιακῆς διαχείρισης (νόμοι 4235/2014, 3401/2014). Ἐπίσης ὁ βασικὸς κανόνας γιὰ τὸ νομοθετικὸ καθεστῶς τῶν συμβάσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὅτι οἱ συμβάσεις πού ἡ Ἐκκλησία χρηματοδοτεῖ ἀπὸ ἴδιους πόρους διέπονται ἀπὸ τοὺς Κανονισμοὺς πού ἐκδίδει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὡς πρὸς τὴν ἀνάθεση καὶ ἐκτέλεσή τους, ἐνῶ συμβάσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες ἐπιχορηγεῖται ἀπὸ τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό ἢ ἐντάσσονται σὲ συγχρηματοδοτούμενα εὐρωπαϊκὰ προγράμματα (π.χ. ΕΣΠΑ), ὑπάγονται στὸ νομοθετικὸ καθεστῶς τῶν δημοσίων (κρατικῶν) ἔργων ἢ δημοσίων συμβάσεων²⁶.

I. Παρανόηση 9^η: «ἡ ποινικοποίηση τῆς βλασφημίας προστατεύει τὴν ἐπικρατοῦσα θρησκεία καὶ τὸν Θεό».

23. Ἄρθρο 24 παρ. 7 ν. 2130/1993 (ΦΕΚ Α' 62).

24. Ἄρθρο 3 παρ. 1 ν. 4223/2013 (ΦΕΚ Α' 287).

25. Ἄρθρο 82 τοῦ β.δ. 24.9/20.10.1958, ὅπως τροποποιήθηκε.

26. Ἄρθρο 68 παρ. 1 ὑποπαρ. 3 ν. 4235/2014 (ΦΕΚ Α' 32).

Τὸ 2013 μάλιστα δημοσιεύθηκε καὶ σχετικὸς συλλογικὸς τόμος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐνωσης γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τίτλο: *Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ἀνάγκη εἰσαγγελία*. Προφανῶς καὶ δὲν ἔχει.

Ἡ ἐπιμονὴ ὁμως στὴν ἄποψη ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ Ἑβδομοῦ Κεφαλαίου τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα (ἄρθρο 198 ΠΚ - Κακόβουλη βλασφημία, ἄρθρο 199 ΠΚ - Καθύβριση θρησκευμάτων, ἄρθρο 200 ΠΚ - Διατάραξη θρησκευτικῶν συναθροίσεων, ἄρθρο 201 ΠΚ - Περιύβριση νεκρῶν) ἀποβλέπουν νὰ προστατεύσουν τὸν Θεὸ ἢ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄρνηση ἀνάγνωσης καὶ κατανόησης ἤδη καὶ αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ τίτλου τοῦ σχετικοῦ Κεφαλαίου τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, πὺν διακηρύττει ὅτι τὸ προστατευόμενο ἔννομο ἀγαθὸ τοῦ Κεφαλαίου εἶναι μία συλλογικὴ κατάσταση ὁμαλότητας καὶ ὄχι ἓνα ἀτομικὸ αἶσθημα ἢ τὸ status ὁποιασδήποτε θρησκευτικῆς κοινότητας. Πρόκειται γιὰ τὴν θρησκευτικὴ εἰρήνη, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ἀνατραπῆ ἀπὸ τὴν προσβολὴ κατὰ τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων καὶ παραδόσεων ὁποιασδήποτε θρησκευτικῆς κοινότητας. Τὰ ἀδικήματα αὐτὰ τυποιοῦν (ἀκόμη καὶ ἐὰν μετέρχονται θεολογικῶν ὄρων, ὅπως στὸ ἄρθρο 198 Ποινικοῦ Κώδικα πὺν προβλέπει τὴν κακόβουλη «βλασφημία») ὑβριστικὲς καὶ ἐν γένει προσβλητικὲς συμπεριφορὲς πὺν ἐνδιαφέρουν τὸ κράτος μὲ κριτήρια ἐκτίμησης τοῦ δημοσίου κινδύνου, πὺν προκαλοῦν (καὶ ὄχι μὲ μέτρα ἐκκλησιαστικῆς ἠθικῆς), καθὼς οἱ συμπεριφορὲς αὐτὲς, ἐὰν μείνουν ἀνέλεγκτες ἀπὸ τὴν Πολιτεία, εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσουν περιστατικὰ θρησκευτικῆς αὐτοδικίας.

ΙΑ. Παρανόηση 10^η: *«πρέπει νὰ γίνεῖ χωρισμὸς Κράτους καὶ ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας γιὰ νὰ σταματήσῃ ἢ ἐπιβάρυνση τοῦ Δημοσίου μὲ τὴ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευση».*

Πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ Δημόσιο δὲν μισθοδοτεῖ μόνο τοὺς ὀρθόδοξους κληρικούς (καὶ ὠρισμένους ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὑπαλλήλους τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων), ἀλλὰ καὶ τοὺς Μουφτηδες καὶ τοὺς Ἱεροδιδασκάλους τῆς Δυτ. Θράκης – καὶ ὀρθῶς.

Δεύτερον, ἡ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου καὶ ἡ ὑποστήριξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὸ Κράτος δὲν εἶναι ζήτημα θεσμικῶν σχέσεων Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀφορᾷ τὶς περιουσιακὲς ἔννομες σχέσεις τους. Δὲν ἀφορᾷ οὔτε τὴν ιδιότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς φορέα τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας, οὔτε τὴν νομικὴ τῆς μορφὴ ὡς νομικοῦ προσώπου δημοσίου δικαίου. Ἐν ὀλίγοις, ἡ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου δὲν ἔχει σχέση αἰτιώδη μὲ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Συντάγματος. Ἐξ ἄλλου ἡ κρατικὴ συμβολὴ στὴ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου ξεκίνησε διὰ νόμου τὸ 1945, δηλαδὴ πολὺ

πρὶν ἢ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀναγνωρισθεῖ *expressis verbis* ἀπὸ τὸν νομοθέτη ὡς Ν.Π.Δ.Δ. (τὸ 1969).

Ἡ δικαιοπολιτικὴ θεμελίωση τῶν παραπάνω ἔμμεσων ἐνισχύσεων τοῦ Κράτους πρὸς τὴν Ἐκκλησία εἶναι ὅτι ἡ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευση ἔχουν ἀναληφθεῖ ἀπὸ τὸ Δημόσιο ὡς μία μορφή ἀφηρεμένης (κατ' ἀποκοπὴν) ἀποζημίωσης πρὸς τὴν Ἐκκλησία γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ (ιδίως μοναστηριακὴ) παρουσία, πού περιῆλθε στὸ Κράτος χωρὶς καμμία ἀποζημίωση τῆς Ἐκκλησίας.

Παρατίθενται συνοπτικὰ τὰ ὁρόσημα τῆς νομοθετικῆς ἱστορίας πού ἀφοροῦν τὸν συσχετισμὸ μεταξὺ τῆς περιέλευσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας στὸ Δημόσιο καὶ τῆς ἀνάληψης ἀπὸ τὸ Δημόσιο τῆς μισθοδοσίας τοῦ Κλήρου²⁷:

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης ἦταν διάχυτη ἡ ἐντύπωση στοὺς πληρεξουσίους-πολιτικούς ἐκπροσώπους τῶν ἐπαναστατῶν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ παρουσία ἀνήκει στὴν εὐθύνη τῆς (κρατικῆς) Διοικήσεως²⁸, ὅπως προκύπτει στὰ πρακτικὰ τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος καὶ τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων, πεποίθηση πού ἐνισχυόταν ἐν ὄψει τοῦ κοινοῦ κινδύνου καὶ ὀδηγοῦσε ἐνίοτε σὲ ἐπιτάξεις ἢ δημεύσεις περιουσιακῶν στοιχείων Μονῶν γιὰ τὶς πολεμικὲς ἀνάγκες.

Μὲ τὸ Ψήφισμα ΙΑ' τῆς 2.8.1829²⁹ ἢ Δ' Ἐθνοσυνέλευση ἀποφάσισε, προκειμένου «*νὰ βελτιώσῃ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας*» καὶ «*νὰ συστήσῃ σχολεῖα ἀνωτέρας τάξεως διὰ τοὺς ἀφιερωθησομένους εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά...*», νὰ ἐπιβάλλει στὰ «*ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας εὐρισκόμενα ἱερά ... καταστήματα, ὥστε νὰ συνεισφέρουν δι' ὅλας τὰς ὑπηρεσίας*» γιὰ τὴ σύσταση κρατικοῦ ταμείου («*γαζοφυλάκιον*») «*εἰς τὸ ὁποῖον θέλει ἀποτίθεσθαι τὰ ... ἀπὸ τῶν ἱερῶν καταστημάτων συλλεγόμενα χρήματα ... προσδιωρισμένα ἐξηρημένως*

27. Γιὰ μία εὐσύνοπτη καὶ περιεκτικὴ ἀποτύπωση τῆς νομοθετικῆς πορείας τῆς κρατικῆς μισθοδοσίας τοῦ Ὀρθόδοξου Κλήρου καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴν ἐκκλ. παρουσία, βλ. τὴν μελέτη τοῦ Σωτήρη Μητραλέξη, *Ἡ μισθοδοσία τοῦ κλήρου στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ συνάρτησή της μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παρουσία* (ἐπικαιροποιημένη ἔκδοση Φεβρ. 2017) σελ. 2 ἐπομ., ιδίως 4-17, ὅπου καὶ περαιτέρω παραπομπὲς σὲ στοιχεῖα (<https://inspol.files.wordpress.com/2017/02/misthodosia-17-24.pdf>).

28. Χαρακτηριστικὰ στὶς 7.10.1822 οἱ ἀρμοστὲς Νήσων Κυκλάδων ἐντέλλονται στὸν Ἐπαρχο Νάξου, σὲ σχέση μὲ τὸν τόπο ἐγκατάστασής του: «*Ἐπειδὴ καὶ ἡ Μητρόπολις εἶναι κτήμα τῆς Διοικήσεως, περάσετε λοιπὸν ἐκεῖ διὰ νὰ ἔχη καὶ ἡ Διοίκησις κέρδος τὸ ἐνοίκιον, καὶ διὰ νὰ ἔχητε καὶ ὑμεῖς ἀνάπαυσιν*» (*Ἀρχεῖα Ἐθν. Παλιγγενεσίας* τ. 15 αβ, σελ. 178 β 111).

29. *Ἀρχεῖα Ἐθν. Παλιγγενεσίας* τ. 4, σελ. 190, 191.

εἰς βελτίωσιν τοῦ ἱερατείου ...εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, σχολείων τυπικῶν, σχολείων ἀνωτέρας τάξεως διὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς...». Ἡ δέσμευση πρὸς βελτίωση τοῦ ἱερατείου καὶ τὴ σύσταση σχολείων, γιὰ ὅσους θέλουν νὰ ἀφιερωθοῦν στὸν Κλήρο, παραπέμπει νοηματικά καὶ στὴν ὑλικὴ συνδρομὴ ὑπὲρ τῶν κληρικῶν καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὸ Κράτος.

Ἡ δέσμευση αὐτὴ ἐπανελήφθη καὶ σὲ Ἐγκυκλίους τῆς Κυβέρνησης Καποδίστρια (8/10/1829, 9/10/1829, 18/12/1829)³⁰, ὥσπου ἡ Ὁθωνικὴ Ἀντιβασιλεία μὲ τὸ βασιλικὸ διάταγμα τῆς 25.9.1833 δήμευσε τὴν περιουσίαν ἑκατοντάδων Μονῶν (περίπου 426)³¹ καὶ ὑπήγαγε τὴν περιουσίαν τους³² σὲ ἓναν κρατικὸ φορέα, τὸ «Ἐκκλησιαστικὸν Ταμεῖον» (ἤδη πλέον ὀνομάζεται «Παλαιὸν Ἐκκλησιαστικὸν Ταμεῖον»). Τὸ βασιλικὸ διάταγμα τῆς 13.12.1834³³ ποὺ καθώριζε λεπτομέρειες λειτουργίας τοῦ Ταμείου προέβλεψε (στὸ ἄρθρο 10) ὅτι οἱ σκοποὶ τοῦ φορέα ἦταν, πλὴν ἄλλων, ἡ ἐκπλήρωση τῶν στόχων τοῦ ΙΑ΄ Ψηφίσματος τῆς Δ΄ Ἐθνοσυνέλευσης. Ὡστόσο δὲν ἐκπληρώθηκε ἡ κυβερνητικὴ δέσμευση ὅτι ἡ μοναστηριακὴ περιουσία, ποὺ ἀπαλλοτριώθηκε χωρὶς καμμία ἀποζημίωση τῶν Μονῶν τὸ 1833, τελικὰ θὰ διετίθετο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐνίσχυσης τοῦ Κλήρου ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν γένει ἐκπαίδευσης. Τὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἦταν ἡ ἀπώλεια μεγάλης ἀκίνητης περιουσίας, χωρὶς τὸ Κράτος νὰ χρηματοδοτήσῃ τὴ μισθοδοσίαν τοῦ Κλήρου καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευση ἀπὸ τοὺς πόρους αὐτῆς τῆς περιουσίας. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ ἀργότερα: μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ (Παλαιοῦ) Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου νὰ ἀξιοποιηθῇ τὴ μοναστηριακὴ περιουσία ποὺ δημεύθηκε τὸ 1833, τὸ 1909 ἰδρύθηκε νέον «Γενικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Ταμεῖον»³⁴ μὲ σκοπὸ, πλὴν ἄλλων, τὴ μισθοδοσίαν τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Κράτους, τῶν ἐφημεριῶν καὶ ἱεροκηρῶν καὶ προβλέφθη-

30. Κ. Οἰκονόμου, *Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα*, τ. Β΄ (1864), σελ. 59, 62-63, 66.

31. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν νεώτερη, ἐκτεταμένη ἱστορικὴ ἔρευνα τοῦ Νίκ. Τόμπρου (*Μονές καὶ μοναχοὶ στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο: δημογραφικὴ μελέτη στὴν Πελοπόννησο, στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ σὰ νησιά τοῦ κεντρικοῦ καὶ νότιου Αἰγαίου, στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 19ου αἰῶνα*, 2001, τ. Α΄ σελ. 137 ἐπομ., ἰδίως σελ. 138) ἢ Ὁθωνικὴ Ἀντιβασιλεία ἀπὸ τὶς ὑφιστάμενες 571 Μονές (1833) διέλυσε τὶς 426 Μονές (1833-1834).

32. Γιὰ τὸ νομικὸ κῆρος αὐτῆς τῆς δήμευσης βλ. Θ.Δ. Παπαγεωργίου, «Ἡ τύχη τῆς περιουσίας τῶν διαλελυμένων Μονῶν», *Ἐκκλησία* 2009, σελ. 185 ἐπομ.

33. Βασιλικὸ Διάταγμα τῆς 1/13.12.1834 (ΦΕΚ 41).

34. Νόμος ΓΥΙΔ/1909 (ΦΕΚ Α΄ 270), ἄρθρο 2.

κε ἐκ νέου διαδικασία διάλυσης Μονῶν καὶ περιέλευσης τῆς περιουσίας τους στὸ Κράτος, χωρὶς ὅμως νὰ ξεκινήσει ἡ κρατικὴ μισθοδοσία. Κατὰ τὴ δεκαετία μετὰ ἀπὸ τὸ 1922 καὶ πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς προσφυγικῆς ἀποκατάστασης, σημαντικὴ μοναστηριακὴ περιουσία ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸ Κράτος γιὰ νὰ διανεμηθεῖ στοὺς πρόσφυγες, χωρὶς νὰ εἶναι γνωστὸ ἐὰν διανεμήθηκε ἢ ἀπέμεινε στὸ Κράτος. Ἐπιπλέον δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὸ μέγεθός της.

Ἡ μεγάλη τομὴ συνέβη τὸ 1930 ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων Γ. Παπανδρέου, ὁ ὁποῖος εἰσηγήθηκε τὸν νόμο 4684/1930³⁵ καὶ διαίρεσε τὴν (ὄση εἶχε ἀπομείνει μετὰ ἀπὸ τὰ 1833, 1909, 1922) μοναστηριακὴ περιουσία σὲ αὐτὴν πού κατὰ τὴν κρίση τοῦ Κράτους (καὶ ὄχι τῆς Ἐκκλησίας) ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διαβίωση τῶν Μονῶν (διατηρούμενη περιουσία), καὶ σὲ αὐτὴ πού δὲν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὶς Μονές (ρευστοποιητέα περιουσία), τὴν ὁποία μετέφερε μὲ σειρὰ προεδρικῶν διαταγμάτων (τὰ λεγόμενα διαχωριστικὰ διατάγματα) σὲ ἕναν νέο κρατικὸ ὄργανισμό, τὸν «Ὁργανισμό Διοικήσεως Ἐκκλησιαστικῆς καὶ Μοναστηριακῆς Περιουσίας» (Ο.Δ.Ε.Π.) μὲ σκοπὸ νὰ ρευστοποιηθοῦν τὰ ἀκίνητα αὐτὰ ἀπὸ τὸν ΟΔΕΠ (ρευστοποιητέα περιουσία) καὶ νὰ ἀγοραστοῦν μετοχῆς καὶ χρεόγραφα. Τὸ 1952 ὁ ΟΔΕΠ, Ἐκκλησία καὶ Δημόσιο συνήψαν σύμβαση ἐξαγορᾶς τῆς ἀγροτολιβανδικῆς περιουσίας τῶν Μονῶν (ἀγροὶ 141.333 στρεμμάτων, βοσκότοποι 601.544 στρεμμάτων). Τὴν σύμβαση αὐτὴ ἐπέβαλε ὁ ἐκτελεστικὸς νόμος τοῦ Συντάγματος 1952 (ν.δ. 2185/1952, ἄρθρο 37) καὶ προέβλεπε ὅτι τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ὑποχρεωτικῶς ἐξαγοράζονται ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ θὰ ἀποζημιωθοῦν μόνο κατὰ τὸ 1/3 τῆς ἀξίας τους καὶ ὄχι πλήρως (ὅπως κατ' ἐξαίρεση ἐπέτρεπε τότε τὸ Σύνταγμα 1952, ἄρθρο 104). Ἡ ἀναγκαστικὴ αὐτὴ σύμβαση³⁶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐφαρμόσθηκε στὸ ἀκέραιο ἀπὸ τὸ Δημόσιο, καθὼς πολλὰ ἀκίνητα πού τὸ Δημόσιο ἔδωσε στὴν Ἐκκλησία (ὡς εἰς εἶδος ἀποζημίωση τοῦ 1/3 τῆς ἀξίας τῶν μοναστηριακῶν ἀκινήτων) δὲν ἦταν ἄρτια καὶ οἰκοδομήσιμα ἢ δὲν ἀνῆκαν στὸ Δημόσιο ἢ εἶχαν καταπατηθεῖ ἢ διανεμηθεῖ προηγουμένως, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ πολλὰ μοναστηριακὰ ἀκίνητα δὲν ἔφθασαν τελικὰ στοὺς ἀκτήμονες καὶ μικροκαλλιεργητές, πρὸς ὄφελος τῶν ὁποίων τὰ παραχώρησε ἡ Ἐκκλησία καὶ παραμένουν μέχρι σήμερα ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Ὑπουργείου Ἀγροτικῆς Ἀνάπτυξης.

35. Ν. 4684/1930 «Περὶ διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ περὶ συγχωνεύσεως τῶν μικρῶν Μονῶν» (ΦΕΚ Α' 150/10.5.1930).

36. Κυρώθηκε μὲ τὸ νομοθετικὸ διάταγμα τῆς 26.9.1952 (ΦΕΚ Α' 289).

Τέλος, τὸ 1987 μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας Ἀ. Τρίτση ψηφίσθηκε ὁ νόμος 1700/1987, ὁ ὁποῖος ἐν ὀλίγοις προέβλεψε ὅτι γιὰ ὅσα ἀκίνητα νέμεται ἡ Ἐκκλησία καὶ δὲν κατέχει γραπτὸς τίτλους ἰδιοκτησίας τεκμαίρεται ἀμαχητὶ ὅτι ἀνήκουν στὸ Δημόσιο. Μετὰ ἀπὸ τὸν ν. 1700/1987 καὶ τὶς ἀντιδράσεις πὸν προκάλεσε, Δημόσιο καὶ ἀρκετὲς Μονὲς προχώρησαν σὲ μία συμβιβαστικὴ λύση (Σύμβαση τῆς 31.5.1988), μὲ τὶς Μονὲς νὰ δέχονται τὴ συναινετικὴ παραχώρηση πρὸς τὸ Δημόσιο ὅσων ἀκινήτων εἶχαν μὲν τὴ νομὴ, ἀλλὰ χωρὶς γραπτὸ τίτλο ἰδιοκτησίας (ἡ σύμβαση κυρώθηκε μὲ τὸν νόμο 1811/1988, ΦΕΚ Α΄ 231), ἐνῶ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωση πλὴν ἄλλων νὰ καταβάλλει στὶς Μονὲς κάθε ἔτος ποσοστὸ 1% ἀπὸ τὶς προοριζόμενες γιὰ τὰ θρησκευάματα πιστώσεις τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ὡστόσο τὸ 1994, ὁ νόμος 1700/1987, πὸν θεωρήθηκε συνταγματικὸς ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ δικαστήρια, ὠδήγησε σὲ καταδίκη τῆς Ἑλλάδας καὶ κρίθηκε ἀντίθετος πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου (Πρῶτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, ἄρθρο 1, προστασία περιουσίας) ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριο (Εὐρ. Δ.Δ.Α., ἀπόφαση τῆς 4.12.1994)³⁷ μετὰ ἀπὸ προσφυγὴ Μονῶν, οἱ ὁποῖες δὲν ὑπέγραψαν τὴ Σύμβαση τῆς 11.5.1988. Τὸ Εὐρ.Δ.Δ.Α. κατέληξε σὲ δύο βασικὲς κρίσεις: 1) στὶς χῶρες ὅπου οἱ Ἐκκλησίες εἶναι Ν.Π.Δ.Δ. ἀποτελοῦν «μὴ κυβερνητικὸς ὀργανισμοὺς» καὶ ἔχουν δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς περιουσίας τους ἀπὸ τὸ κράτος· 2) οἱ Ἐκκλησίες - Ν.Π.Δ.Δ. ἔχουν δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἐναντι τοῦ κράτους καὶ ἰδίως ἀξίωσης ἴσης μεταχείρισης, ἐπομένως δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας ὁ νόμος 1700/1987, ἐπειδὴ μὲ τὸν νόμο αὐτὸν ἀποκλείονται εἰδικὰ γιὰ τὴν περιουσία τῆς Ἐκκλησίας οἱ τρόποι θεμελίωσης κυριότητος, περιλαμβανομένης τῆς χρησιμοποίησης, πὸν προβλέπονται κατὰ τὸ ἐλληνικὸ δίκαιο γιὰ κάθε ἰδιοκτήτη³⁸. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀπόφαση τοῦ Εὐρ. Δ.Δ.Α. ὁ νόμος 2413/1996 (ΦΕΚ Α΄ 124) διευκρίνισε, μὲ κάπως προβληματικὴ διατύπωση, ὅτι οἱ νόμοι 1700/1987 καὶ 1811/1988 δὲν ἀφοροῦν ὅσες Μονὲς δὲν ὑπέγραψαν τὴ Σύμβαση τῆς 11.5.1988.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν νομοθετικὴ ἱστορία τῆς μισθοδοσίας τοῦ κλήρου ἀπὸ τὸ Δημόσιο, συχνὰ διατυπώνεται ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ Δημόσιο ἀνέλαβε τὸ 1945 τὴ

37. Εὐρ. Δ.Δ.Α. Holy Monasteries v. Greece, ἀπόφαση τῆς 4.12.1994.

38. Ἀναπαράγεται συχνὰ ὅτι: «Οἱ πέντε μονὲς πὸν προσέφυγαν στὰ εὐρωπαϊκὰ δικαστήρια ἐναντίον τοῦ νόμου Τρίτση ἀποτιμοῦσαν τὰ περιουσιακὰ τους στοιχεῖα στὸ ἀστρονομικὸ ποσὸ τῶν 8 τρισ. δρχ. (!!!). Καὶ μάλιστα τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριο τοὺς ἐπιδίκασε τὸ ποσὸ τῶν 3 τρισ. δρχ.» (Ριζοσπάστης 25.3.2005). Τὸ Εὐρ. Δ.Δ.Α. ἐπιδίκασε μόνο 8.400.000 δρχ. γιὰ τὴν κάλυψη τῆς δικαστικῆς τους δαπάνης χωρὶς καμμία ἀποζημίωση τῆς περιουσίας τους.

μισθοδοσία, γεγονός που δεν ακριβολογείται, καθ' όσον το 1945 το Δημόσιο ξεκίνησε απλώς να ένισχύει (συμπληρώνει) το έτησιο κεφάλαιο υπέρ μισθοδοσίας: το 1945 η μισθοδοσία κόστιζε περίπου 728.000.000 δρχ. εκ των οποίων το Δημόσιο κατέβαλε το 4% περίπου (30.000.000), ενώ η μείζων δαπάνη (700.000.000 δρχ.) καλυπτόταν από ειδική εισφορά ποσοστού 25% και αργότερα 35% εις βάρος των ακαθαρίστων εσόδων των Ναών και από την «ένοριακή εισφορά», δηλαδή εισφορά των χριστιανικών οικογενειών³⁹. Η «ένοριακή εισφορά» των οικογενειών καταργήθηκε το 1962, ενώ η εισφορά 35% των Ναών καταργήθηκε με τον νόμο 3220/2004 επί Κυβερνήσεως Σημίτη, η οποία έχει γίνει γνωστή (ως προς τις σχέσεις της με την Έκκλησία) για την άναγραφή του θρησκειώματος στις ταυτότητες, ενώ η πλέον σπουδαία κίνησή της ήταν ότι επί των ημερών της (2004) ξεκίνησε για πρώτη φορά η πλήρης ανάληψη της μισθοδοσίας του Κλήρου από το Κράτος.

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι η Πολιτεία υπήρξε διαχρονικά αναξιόπιστος συνομιλητής της Έκκλησίας σε ό,τι αφορά τη χρηστή διαχείριση ή διανομή της μοναστηριακής περιουσίας που αφαιρέσε με σκοπό να τη διαχειρισθεί ή να τη διανείμει σε πρόσφυγες, άκτιμονες και μικροκαλλιέργητες. Δεύτερον, η μοναστηριακή περιουσία έξανεμίσθηκε (γίνεται συχνά λόγος για άφαιρέση ποσοστού 96%, ποσοστό που μάλλον ύπολείπεται της πραγματικότητας)⁴⁰. Τρίτον, η μερική συμβολή του Κράτους στη μισθοδοσία ξεκίνησε το 1945, δηλαδή πολύ αργότερα από τις σταδιακές αφαιρέσεις του συντριπτικού μέρους της μοναστηριακής περιουσίας (1833-1834, 1909, 1922, 1930) και λίγο πριν από την μείζονα αναγκαστική έξαγορά του 1952, ενώ πλήρως ξεκίνησε μόλις το 2004. Είναι επίσης σαφές ότι η έναρξη ένισχυσης της κρατικής μισθοδοσίας και της χρηματοδότησης της εκκλησιαστικής εκπαίδευσης από το Δημόσιο δεν έχουν καμμία αιτιώδη σχέση με την αργότερη ρητή κήρυξη της Έκκλησίας της Ελλάδος ως Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου (1969) ή με την (ήδη από το Σύνταγμα του 1822) σταθερή συνταγματική ρήτρα περί επικρατούσας θρησκείας. Η μισθοδοσία αίτιολογείται δικαιολογικά και λειτουργεί ως άφηρημένη άποζημίωση της Έκκλησίας για τη μοναστηριακή περιουσία, που περιήλθε στο Δημόσιο χωρίς άποζημίωση.

39. Βλ. αναλυτικά σε Σωτ. Μητρολέξη, ό.π., σελ. 5-6 και ύποσημ. 12.

40. Έάν ληφθεί ύπ' όψιν ότι η μοναστηριακή περιουσία ήταν κατά την (ίσως ύπερβολική, αλλά πάντως ένδεικτική) έκτίμηση του Maurer το 1833 περίπου το 1/4 της τότε έλλαδικής επικράτειας (G.L. Maurer, *Ό έλληνικός λαός*, τ. Β' 1976, σελ. 516).

ΙΒ. Παρανόηση 11^η: «δέν ὀφείλεται ἀποζημίωση στήν Ἐκκλησία ἀπό τὸ Κράτος γιὰ τὴν ἀπολεσθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, γιατί ἡ περιουσία τῆς σχηματίσθηκε ἀπὸ δωρεές κτημάτων, πού ὁ λαὸς ἀναγκαζόταν νὰ δωρίζει στήν Ἐκκλησία».

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κυριαρχεῖ ἐπίσης τὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ ἀφήγημα ὅτι, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἡ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου ἀποτελεῖ ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία πού περιῆλθε στὸ Δημόσιο, κακῶς συμβαίνει κάτι τέτοιο, διότι οἱ Ἕλληνες χάριζαν κατ' ἀνάγκη τὶς περιουσίες τους στήν Ἐκκλησία, προκειμένου νὰ τὶς γλυτώσουν ἀπὸ τὴν διαρπαγὴ τῶν Ὀθωμανῶν, καθ' ὅσον καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀπέλαυε σεβασμοῦ τῶν ἀκινήτων τῆς ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία. Ἡ ἄποψη καταλήγει ὅτι ἡ προέλευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας εἶναι ἠθικὰ ὑπονομευμένη· ἐπιπλέον, διαπνέεται καὶ ἀπὸ κρατικὸ πουριτανισμό, ἀφοῦ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν προσθήκη ὅτι τὸ Κράτος ἔχει δικαίωμα νὰ ἀφαιρέσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ μείνει ἀπερίσπαστη στὸ πνευματικὸ-ἁγιαστικὸ τῆς ἔργο⁴¹.

Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς ἄποψης συμπυκνώνεται σὲ ἓνα ἄρθρο τοῦ μακαριστοῦ καθηγητῆ ἀστικοῦ δικαίου Γιώργου Κουμάντου στὸ «Βῆμα» τὴν (4.5.1981), πού ἀνέφερε γιὰ τὴν περιουσία τῆς Ἐκκλησίας⁴²: «Ἐνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς περιουσίας, ἴσως τὸ μέγιστο, προέρχεται ἀπὸ δωρεές κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, γιὰ νὰ μὴν πάρουν τὰ κτήματα οἱ κατακτητές. Οἱ Τοῦρκοι δὲν σέβονταν τὴν περιουσία τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ σέβονταν τὴν περιουσία τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς θεματοφύλακας περιουσιῶν πού τῆς δόθηκαν ἀπὸ κατατρεγμένους Ἕλληνες γιὰ νὰ τὶς φυλάξει καὶ νὰ τὶς διασώσει. Ἔτσι ὅμως, ἡ ἰδιοκτησία πού ὑπάρχει κατὰ τοὺς νομικοὺς κανόνες, βρῖσκεται ἠθικὰ ὑπονομευμένη: τὰ κτήματα αὐτὰ ἀνήκουν οὐσιαστικὰ στὸ ἐθνικὸ σύνολο. Θεμελιώνεται, λοιπόν, ἠθικὰ τὸ δικαίωμα τῆς Πολιτείας νὰ ἀξιώσει τὴν ἀπόδοση αὐτῶν τῶν περιουσιακῶν στοιχείων πού τυπικὰ εἶναι “γραμμένα” στὸ ὄνομα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν προσώπων. Εἶναι συνεπῶς ἀπαράδεχτο αὐτὰ τὰ ἀκίνητα νὰ τὰ διαχειρίζονται, σχεδὸν σὰν ἀτομικὴ τους

41. Ἀναλυτικότερο σχολιασμὸ αὐτῆς τῆς ἄποψης βλ. σὲ Ν. Παπαχρήστου, *Ἡ ἠθικὴ νομιμοποίηση τῆς περιουσίας τῆς Ἐκκλησίας* (16.4.2015) <http://www.amen.gr/article/i-ithiki-nomimopoiisi-tis-periousias-tis-ekklisias><http://www.amen.gr/article/i-ithiki-nomimopoiisi-tis-periousias-tis-ekklisias>

42. Ἡ ἄποψη ἀναπαρήχθη ἀπὸ τὸν βουλευτὴ Τ. Κουράκη κατὰ τὴν εἰσήγησή του στὸ συνέδριο «Ἐκκλησία καὶ Ἀριστερά» (22.1.2013).

περιουσία, όσοι καταφέρνουν να άνεβούν σε κάποιο ύψηλο άξίωμα, εκκλησιαστικό ή μοναστηριακό. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις φτάνει να άναρωτιέται κανείς μήπως υπάρχουν άσεβεις, που παρακινούνται στην έπιλογή της εκκλησιαστικής σταδιοδρομίας από την έλπίδα να φτάσουν κάποτε σε βαθμίδες άρκετά ύψηλές, ώστε να δίνουν τη δυνατότητα διαχείρισης μεγάλων περιουσιών με έλάχιστο έλεγχο. Έτσι όμως διαφθείρεται ή ίεροσύνη που, αντί να είναι άποτέλεσμα προσωπικής κλίσης ή κλήσης από τó Θεό, είναι πειρασμός του Μαμμωνά».

Λυπούμαι, αλλά είμαι άναγκασμένος να διαφωνήσω. Είναι γνωστό πριν άπ' όλα ότι τó óθωμανικό δίκαιο δέν άναγνώριζε νομική προσωπικότητα στις Μονές, Ένορίες και Έπισκοπές· δέν ήταν ύποκείμενα δικαίου και έπομένως δέν είχαν τó δικαίωμα να άποκτούν στην κυριότητά τους περιουσία⁴³. Από την άρχή της óθωμανικής κυριαρχίας και μέχρι την έποχή που άρχισε να ισχύει ó Όθωμανικός Νόμος περι Γαιών (21.4.1858), ίσχυσε ένα περίπλοκο και χωρίς γενική, διατοπική ισχύ σύστημα άτομικών πράξεων της óθωμανικής διοίκησης, κατά τó όποιο οί μοναστικές Άδελφότητες ούσιαστικά είχαν τη νομή τών μοναστηριακών άκινήτων⁴⁴. Οί Μονές και οί Ναοί όχι μόνον δέν μπορούσαν να γίνουν κύριοι λόγω δωρεών, άφοϋ δέν άναγνωρίζονταν ως νομικά πρόσωπα, αλλά άναγκάζονταν να άγοράζουν τά κτήματά τους στο όνομα φυσικών προσώπων (π.χ. τών μοναχών ή ιερέων)· έτσι π.χ. ó ναός της Άχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη άγόραζε άκίνητη περιουσία έπ' όνόματι πιστών, πολλές φορές και έν άγνοία τους⁴⁵. Για τόν λόγο αυτό ó νομοθέτης, τόσο άμέσως μετά από την προσάρτηση τών Νέων Χωρών με τόν νόμο 2508/1920 (άρθρο 3 παρ. 6), αλλά και άργότερα με τούς νόμους 2200/1940 (άρθρο 88) και 3800/1957 (άρθρο 7), προέβλεψε διοικητικές και συμβολαιογραφικές διαδικασίες για την άναγνώριση και άποκατάσταση του άληθοϋς κυρίου τών εκκλησιαστικών άκινήτων.

Έπιπλέον είναι γνωστό ότι ó Σουλτάνος Σελήμ Β' προέβη (1568-1570) σε καθολική δήμευση τών μοναστηριακών άκινήτων, με άποτέλεσμα οί μοναχοί να

43. Ένδεικτικά Άρειος Πάγος 1292/2007: «Ένόψει δέ του ότι τó óθωμανικό δίκαιο άγνοούσε την έννοια του νομικού προσώπου, και έπομένως, εκτός τών άλλων, και οί Μονές δέν άναγνώριζονταν ως ύποκείμενα δικαιωμάτων και ύποχρεώσεων, ...».

44. Βλ. Σ. Τζωρτζακάκη-Τζαρίδη, Τó νομικό καθεστώς τών άφιερωμάτων-βακουφίων στα πλαίσια του óθωμανικού έμπράγματος δικαίου (15^{ος}-19^{ος} αί.), 1998, σελ. 109 έπομ.

45. Βλ. ρητή άναφορά στην αίτιολογική έκθεση του ν. 3800/1957, ΚΝοΒ 1957, 698.

έξαναγκασθοῦν νὰ ἀγοράσουν ἐκ νέου τὶς μοναστηριακὲς περιουσίεσ⁴⁶. Οὐσιαστικὰ ἐπρόκειτο γιὰ μία ἔμμεση μορφή φορολογίας τῶν μοναστηριακῶν ἀκινήτων μὲ φόρο ἴσο μὲ τὴν ἀξία τους, ποὺ ἔγινε μὲ τὴν παραπάνω μορφή τῆς δήμευσης καὶ τῆς ἐπαναγορᾶς.

Ἐπίσης, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἔρευνά μας στὰ ὀθωμανικὰ ἀρχεῖα αὐτὴν τὴν περίοδο (ἡ ὁποία εἶναι σὲ ἐξέλιξη καὶ δὲν μπορῶ νὰ πῶ περισσότερα), ὑπάρχουν χιλιάδες φορολογικὰ κατάστιχα (*tahrir*), ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτει ὅτι τὸ ὀθωμανικὸ κράτος φορολογοῦσε ὄχι μόνο τὰ καλλιεργούμενα κτήματα καὶ βοσκοτόπια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ ἀκίνητα τῶν Ναῶν καὶ τῶν Μονῶν, γεγονός ποὺ καταρρίπτει τὸν μῦθο περὶ φορολογικῶν ἀτελειῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ἐπίσης προκύπτει ὅτι ἓνα μεῖζον μέρος ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας προέρχεται τελικὰ ἀπὸ ἀγοραπωλησίεσ καὶ ὄχι ἀπὸ δωρεῆς ἰδιωτῶν. Γιὰ τοὺς ἀμέσως παραπάνω δύο λόγους, τὰ ἑλλαδικὰ μοναστήρια κατέχουν σημαντικὸ ἀριθμὸ πρακτικῶν ἱεροδικειῶν (*Hucset*), ἱεροδικαστικῶν δηλαδὴ ἀποφάσεων, οἱ ὁποῖεσ ἐνσωμάτωναν καὶ ἐπικύρωναν προφορικὲσ συμφωνίεσ ἀγοραπωλησίεσ τῆσ περιουσίεσ τοὺσ.

Τέλος, ἐὰν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ μοναχοὶ κληρονομοῦνταν ἀπὸ τὴ μοναστηριακὴ Ἀδελφότητα, ἐνῶ παράλληλα στὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἰσχύει ὁ μακροαῖωνος θεσμὸσ τῆσ κατ' ἀρχὴν ἀπαγόρευσεσ ἐκποίησησ μοναστηριακῶν ἀκινήτων («ἀναπαλλοτρίωτο τῆσ μοναστηριακῆσ περιουσίεσ»), δὲν εἶναι περίεργο τὸ μέγεθος τῆσ σωρευθεῖσεσ μοναστηριακῆσ περιουσίεσ μετὰ ἀπὸ ἑκατονταετίεσ.

ΙΓ. Παρανόηση 12^η: «ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ἀνήκει στὸν λαό, ἄρα στὸ Κράτος».

Εἴμαστε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ ἐκλογικοὶ κατάλογοι ἦταν βασισμένοι στοὺσ ἐνοριακοὺσ καταλόγους, καὶ τοὺσ κατήριξε-συνυπέγραφε ὁ Δήμαρχοσ μαζί μὲ τὸν ἐφημέριο τῆσ κάθε Ἐνορίεσ.

Ὡστόσο παρὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτουσ κατὰ τὰ δυτικὰ πολιτειολογικὰ πρότυπα, ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἡ πολιτικὴ ἀντίληψη ποὺ συγγέει τὶσ ιδιότητες τοῦ «λαοῦ» ὡσ πολιτικῆσ κοινότητεσ καὶ τοῦ ὀρθόδοξου «ποιμνίου» ὡσ εὐχαριστηριακῆσ - θρησκευτικῆσ κοινότητεσ. Ἡ σύγχυση αὐτὴ στὸν χῶρο τῆσ πολιτικῆσ ἐξηγεῖ παραπέρα τὴν σχεδὸν προβαλλόμενη ὡσ αὐτονόητη ἀξίω-

46. A. Fotić, “The official explanations for the confiscation and sale of monasteries (churches) and their estates at the time of Selim II”, *Turcica* 26 (1994), 33–54.

ση της πολιτικής εξουσίας όχι μόνον για ισότιμο με τους Άρχιερείς λόγο στη διαχείριση σημαντικών εκκλησιαστικών πραγμάτων, αλλά και για στέρηση ή επίβλεψη του καθοδηγητικού και δημόσιου λόγου των Άρχιερέων απέναντι στο ποίμνιό τους. Είναι ισχυρή επίσης η έντύπωση των πολιτικών εκπροσώπων του λαού ότι η έντολη που έχουν λάβει από το εκλογικό σώμα ταυτόχρονα τους χορηγεί το δικαίωμα να εκπροσωπούν το λαϊκό στοιχείο απέναντι στους κληρικούς μέσα στο σώμα της Έκκλησίας.

Είναι όμως η διοίκηση θρησκευτικών ζητημάτων της Έκκλησίας κρατικής φύσεως, π.χ. «τοπική υπόθεση» κατά την έννοια του άρθρου 102 του Συντάγματος, ώστε να άναμειγνύονται κατά νόμον οί δημοτικοί άρχοντες στη διοίκηση-διαχείριση ιερών ναών της όρθόδοξης Έκκλησίας; Ή εντάσσεται στο περιεχόμενο της «πολιτικής έντολης», που έλαβε ό βουλευτής με την εκλογή του, ή εξουσία του να εισηγείται στη Βουλή νομοθετικές διατάξεις, με τις όποιες επιδιώκεται ή παρέμβαση του νομοθέτη σε έσωτερικά ζητήματα της Έκκλησίας;

Παρέχονται μερικά παραδείγματα: ύφίστανται μέχρι σήμερα νομοθετήματα, τά όποια άποσπούν από την ευθύνη της τοπικής Μητρόπολης σημαντικούς (μη ιδιωτικούς) Ίερούς Ναούς τεθειμένους στη δημόσια λατρεία, καθιστώντας τους κρατικά νομικά πρόσωπα με τη μορφή του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου ή του κοινωφελούς ιδρύματος, όπως ό νόμος 349/1976 για τó Πανελλήνιο Ίερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου (έχει εντάξει τόν Ναό και την παρουσία του σε Ν.Π.Δ.Δ., έποπτευόμενο από τόν Ύπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων και τó έχει εξαιρέσει από την έποπτεία της Ίεράς Μητρόπολης Σύρου), ό νόμος 1416/1984, που συνέστησε διαδημοτικό Ν.Π.Δ.Δ. την «Έπιτροπή Έγχώριας Περιουσίας Κυθήρων», που διοικεί τά Προσκυνήματα και τις περιουσίες της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας, της Αγίας Μόνης, του Αγ. Ιωάννη του «έν κρημνῶ» ή παλαιότερα τó βασιλικό διάταγμα 924/1966 για τόν Ίερό Ναό Παναγίας Σουμελά.

Τό νομοθετικό έπιχείρημα είναι ότι πρόκειται για όρθόδοξα Προσκυνήματα «έθνικής σημασίας» με την έννοια ότι συγκεντρώνουν την ευλάβεια των Έλλήνων σε ύπερτοπικό επίπεδο, χωρίς βεβαίως να άγνοείται και ή παράμετρος της σημαντικής περιουσίας τους, την όποία ό νομοθέτης σχεδόν έπέταξε προκειμένου να χρηματοδοτούνται δημόσιοι και κοινωφελείς σκοποί. Έπιπλέον ένδεικτικά παραδείγματα της ύπαγωγής όρθόδοξων Ναών σε κρατικούς και κοινωφελείς-μη εκκλησιαστικούς φορείς με καθαρώς εισπρακτικά κριτήρια: τά λεγόμενα «Παρεκκλήσια του Τ.Α.Κ.Ε.», δηλαδή Ναοί που διά νόμου είχαν πα-

ραχωρηθεί τὸ 1933 (ἕως τὴν 1.4.2008)⁴⁷ στό (τότε νεοσύστατο, 1932) ἀσφαλιστικό Ταμεῖο τῶν Κληρικῶν Ἑλλάδος, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθεῖ μία σταθερὴ πρόσοδος τοῦ ἀσφαλιστικοῦ ταμείου ἢ ὁ Ἰ. Ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέα (Πατησίων), ποῦ εἶχε παραχωρηθεῖ διὰ νόμου στό σωματεῖο «Ἄσυλον Ἀνιάτων»⁴⁸ κ.λπ.

Εἶναι ὅμως δυνατὸ ὑπὸ τὴν ἰσχὺ τῶν δικαιωμάτων τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας (13 Συντάγματος) καὶ τῆς θρησκευτικῆς αὐτονομίας (9, 11 ΕΣΔΑ) νὰ ἀφαιροῦνται διὰ νόμου ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς πλειοψηφούσας θρησκευτικῆς κοινότητας, τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ναοὶ μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἀριθμητικὰ τὸ ὀρθόδοξο ποίμνιο σχεδὸν ταυτίζεται μὲ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα (τὸν λαὸ κατὰ τὸ Σύνταγμα); Ὁ νομοθέτης –ὡς ἐκφραστής τοῦ λαοῦ– δικαιούται νὰ ρυθμίζει μονομερῶς ἐσωτερικὰ θρησκευτικὰ ζητήματα αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐρήμην τῆς Ἐκκλησίας, παραθεωρώντας τὰ διοικητικὰ τῆς ὄργανα; Εἶναι προφανές ὅτι ἐλλοχεύει μία σύγχυση λαοῦ (ἄχι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ ὡς πολιτικοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος) καὶ ὀρθόδοξου ποιμνίου, στὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται νὰ θεμελιωθεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ νομοθέτη νὰ ἐνεργεῖ ὡς «διοικοῦσα Ἐκκλησία».

Οὐσιαστικὰ καὶ ἡ πρυτανεύουσα ἰδεολογία τοῦ «νόμου Τρίτη» (νόμος 1700/1987) ἀποτελοῦσε ἀναπαραγωγή τοῦ πολιτικοῦ ἀφηγήματος ὅτι ἡ παρουσία τῆς Ἐκκλησίας προέρχεται ἀπὸ τὸν λαό, ἀνήκει στὸν λαό (τὸν «λαό» τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Συντάγματος) καὶ κατ' ἐπέκταση ἀνήκει στό Κράτος, τὸν συλλογικὸ ἐκφραστή τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

ΙΔ. Παρανόηση 13^η: «νὰ καταργηθεῖ τὸ ἄρθρο 3 καὶ τὸ προοίμιο τοῦ Συντάγματος γιὰ νὰ παύσει ἡ ἀνάμειξη τοῦ Κράτους μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐθιμοτυπία».

Συχνὰ διατυπώνεται ἡ διαφωνία ὅτι πρέπει νὰ καταργηθεῖ τὸ ἄρθρο 3 Συντάγματος καὶ τὸ προοίμιο τοῦ Συντάγματος, ὥστε νὰ παύσει ἡ υἱοθέτηση ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ἐθιμοτυπίας, καὶ ὡς τέτοια νοοῦνται ἡ παρουσία πολιτικῶν σὲ θρησκευτικὲς τελετές, τὰ στρατιωτικὰ ἀγήματα σὲ λι-

47. Ν. 5889/1933 «Περὶ τροποποιήσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1932 Διατάγματος κωδικοποιηθέντος νόμου 5439 «περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ ἐφημερίων καὶ Ταμείου Ἀποδοχῶν καὶ Ἀσφαλίσεως Κλήρου τῆς Ἑλλάδος» (ΦΕΚ Α' 324/24.10.1933, ἄρθρο 2) κατὰ τὸν ὅποιο τὰ Παρεκκλήσια-Ἐξωκκλήσια μὲ ἐτήσια ἀκαθάριστα ἔσοδα ἄνω τῶν 20.000 δραχ. περιέχονται μὲ τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία τους στὴ διοίκηση καὶ διαχείριση τοῦ Τ.Α.Κ.Ε.

48. Βασιλικὸ Διάταγμα τῆς 25/28.6.1948 (ΦΕΚ Α' 167).

τανείες, ή μεταφορά του Άγιου Φωτός, οί θρησκευτικοί όρκοι τής πολιτικής ήγεσίας, τὰ θρησκευτικά σύμβολα σέ σχολεία και δικαστήρια κ.λπ.

Μία προκαταρκτική παρατήρηση: τὸ πολιτικὸ αἴτημα τοῦ συνταγματικοῦ χωρισμοῦ ἢ, κατὰ τὸ ἠπιώτερον, τής διάκρισης τῶν σχέσεων Κράτους καί (Όρθόδοξης) Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν στόχο μάλιστα τοῦ περιορισμοῦ τής «θρησκείας» στὸν χῶρο τής «ιδιωτικότητας», ἐμπεριέχει δύο ἀβάσιμες ὑποθέσεις: πρῶτον ταυτίζει τὸν χωρισμὸ κοινωνίας καί Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας (περιορίζοντας τὸ νοηματικὸ εὖρος τής «Ἐκκλησίας» κατ' ἀνάγκην στὴν τάξη τοῦ Κλήρου) μὲ τὶς σχέσεις Κράτους καί Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὡς ἐὰν τὸ μέτρο θρησκευτικότητας τής ἑλληνικῆς κοινωνίας νὰ ἀποτελεῖ νομικὸ ζήτημα καὶ δὴ ρυθμιστέο μὲ κανόνες δικαίου αὐξημένης τυπικῆς ἰσχύος. Δεύτερον, ὑποθέτει ἀφετηριακὰ ὅτι ὑφίσταται καθεστῶς ἔνωσης Κράτους καί Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, θρησκευτικὰ χρωματισμένο ὑπὲρ τής δεύτερης.

Τὰ ἔθιμα, ὡς ἐκ τής μὴ νομοθετικῆς προέλευσῆς τους, οὔτε ἐπιβλήθηκαν μὲ νόμο ὥστε νὰ μποροῦν νὰ καταργηθοῦν διὰ νόμου, οὔτε ἡ διατήρησή τους ἔχει σχέση μὲ τὴ νομοθεσία, ἀλλὰ μὲ τὸ πραγματικὸ γεγονός τής ἐπιρροῆς τής ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας στὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι τής Ἑλλάδας. Ἐπομένως ἡ ἐνοχλητικὴ ἢ μὴ παρουσία τους ἢ ἡ παρουσία πολιτικῶν σέ θρησκευτικὰς τελετὰς δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο νομικῆς ρύθμισης, ἀλλὰ ἔχουν σχέση μὲ τὴ ζωντανὴ σχέση ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ὀρθόδοξης θρησκευτικῆς μαρτυρίας καὶ ὄχι τὴ θεσμικὴ σχέση Κράτους καὶ Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ παρουσία ἐκπροσώπων τοῦ Κράτους κατὰ τὶς θρησκευτικὰς τελετὰς προφανῶς δὲν ἀπορρέει ἀπὸ κάποιο νομοθετικὸ πλαίσιο οὔτε ἀπὸ τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος.

Παράλληλα καὶ γιὰ τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα στοὺς δημόσιους χώρους ἔχει τονισθεῖ ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου ἡ διάσταση τοῦ παραδεκτοῦ πολιτισμικοῦ συμβολισμοῦ τους: ἀποτελοῦν δηλαδὴ καὶ στοιχεῖο πολιτιστικῆς ταυτότητας μιᾶς κοινωνίας καὶ ἡ διατήρησή τους ἐμπίπτει στὸ ἐπιτρεπτὸ περιθώριον ἐκτίμησης κάθε κράτους, ἐφ' ὅσον δὲν συνδυάζεται μὲ πρακτικὰς παραβίασεις τῶν δικαιωμάτων ποὺ κατοχυρώνει ἡ Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου⁴⁹.

49. Εὐρ. Δ.Δ.Α. (Μείζων Σύνθεση) Lautsi v. Italy, ἀπόφαση τής 18.3.2011 (§ 63 ἐπομ.).

Ὡς πρὸς τὸ προοίμιο τοῦ Συντάγματος πού ἐπικαλεῖται τὴν Ἁγία Τριάδα⁵⁰, ἂν καὶ ὑφίστανται μερικές δικαστικές ἀποφάσεις πού τὸ ἔχουν συνδέσει μὲ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν⁵¹, ἄνευ λόγου κατὰ τὴ γνώμη μου, πρόκειται γιὰ ἓνα βασικὸ στοιχεῖο ἱστορικῆς σύνδεσης τοῦ παρόντος Συντάγματος μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ προέλευση τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ ὄχι στοιχεῖο θεοκρατικοῦ παρεμβατισμοῦ στὴν ὀργάνωση τῆς Πολιτείας. Τὸ προοίμιο αὐτὸ ὑπῆρχε σὲ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ Συντάγματα καὶ ἡ παραμονὴ του τεκμηριώνει τὴν διαρκῆ πεποίθηση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀσκοῦσε πρωτογενῆ συντακτικὴ ἐξουσία καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν 3^η Φεβρουαρίου 1830 (Πρωτόκολλο Λονδίνου), ὅποτε ὑπῆρξε ἡ διεθνὴς ἀναγνώριση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα συμβατικὸ καὶ ὑβριδικὸ δημιούργημα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων· οἱ Δυνάμεις προέβησαν στὴ διεθνῆ ἀναγνώριση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὡς πολιτικὸ ἀποτέλεσμα τῆς Ἐπανάστασης καὶ δὲν κατασκεύασαν τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ πατριωτικὸς αὐτὸς συμβολισμὸς τοῦ προοιμίου καὶ ἡ μεταφυσικὴ καὶ προπολιτειακὴ ἀναγωγή του στὴν Ἁγία Τριάδα ἀνάγεται στὶς Ἐθνοσυνελεύσεις τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπανάστασης ὡς πολιτικὴ ἐπιλογή τῶν χριστιανῶν ἰδρυτῶν τῆς νέας Πολιτείας. Εἶναι ἓνα πολὺ σοβαρὸ ζήτημα, πού ἴσως ὑπερβαίνει καὶ αὐτὲς τὶς ἐξουσίες μιᾶς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἐὰν ἡ ὁποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴ «νέα Ἑλλάδα» μπορεῖ νὰ ἰσοδυναμεῖ καὶ μὲ ἓνα ἰδεολογικὸ διαζύγιο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ταυτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος θεμελίωσε τὸ σύγχρονο κράτος μέσα ἀπὸ ἐπαναστατικὲς διαδικασίες ἀπέναντι στὴν ὀθωμανικὴ καὶ ἀλλόθρησκη νομιμότητα τῆς ἐποχῆς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, στὸ μάθημα τῆς συνταγματικῆς ἱστορίας διδασκόμαστε τὰ Ἐπαναστατικὰ Συντάγματα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δεχόμαστε ὅτι ὑπῆρχαμε ὡς πολιτικὴ κοινότητα μὲ πρωτογενῆ ἐξουσία λόγω τῆς Ἐπανάστασής μας καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1830. Συνεπῶς ἡ παραμονὴ τοῦ προοιμίου στὸ Σύνταγμα ἀποδεικνύει ὡς σταθερὴ τὴν ἀποψή μας ὅτι ὁ λαὸς, μέσα ἀπὸ ἀγῶνα γιὰ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, δημιούργησε τὸ νέο κράτος καὶ ὅτι, ὡς ἱστορικὸς φορέας τοῦ λαοῦ, τὸ ἔθνος ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸ κράτος.

50. Πρὸβλ. ἀντίστοιχη, πατριωτικοῦ περιεχομένου, ἐπίκληση στὴν Ἁγία Τριάδα στὸ προοίμιο τοῦ Ἰρλανδικοῦ Συντάγματος: *“In the Name of the Most Holy Trinity, from Whom is all authority and to Whom, as our final end, all actions both of men and States must be referred / We, the people of Éire, Humbly acknowledging all our obligations to our Divine Lord, Jesus Christ, Who sustained our fathers through centuries of trial”*.

51. ΣτΕ 2176/1998, ΔΕφΧανίων 115/2012.

ΙΕ. Παρανόηση 14^η: «*νά γίνει θεσμικός χωρισμός Κράτους και Έκκλησίας ὥστε νά παύσουν οἱ δημόσιες τοποθετήσεις τῶν Ἀρχιερέων*».

Ἡ ἄποψη αὐτὴ ὑπονοεῖ ἐσφαλμένα ὅτι οἱ δημόσιες, προφορικές καὶ γραπτές, παρεμβάσεις Μητροπολιτῶν τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν ὅποιαδήποτε σχέση μὲ τὶς ἔννομες σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας. Ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ λόγου τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία μέσω τοῦ ἐντύπου καὶ ἠλεκτρονικοῦ τύπου σχετίζεται μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπίρροή της καὶ ὄχι μὲ τὶς νομικὲς σχέσεις μὲ τὸ Κράτος. Οὔτε φυσικὰ εἶναι δυνατὸ νὰ εἰσαχθεῖ στοῦ Σύνταγμα ἢ στὴν κοινὴ νομοθεσίᾳ διάταξη, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ἔχουν περιορισμένη ἐλευθερία τοῦ λόγου ὅσοι φέρουν τὸ σχῆμα τοῦ θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ ὅποιασδήποτε θρησκευτικῆς κοινότητας.

ΙΣΤ. Παρανόηση 15^η: «*γιατί νά ἐπιβαρύνονται μέσω τῆς φορολογίας οἱ μὴ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ πολῖτες γιὰ μισθοδοσίᾳ ὀρθόδοξων κληρικῶν καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευση;*».

Τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, πού περιῆλθε στοῦ κράτος χωρὶς ἀποζημίωσή της, ἀποτελεῖ σήμερα δημόσια κτήση, δηλαδή ἀποτελεῖται ἀπὸ κοινόχρηστα πράγματα, τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ κάνει χρῆση κάθε πολίτης ἀσχέτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ νοσηλευθεῖ στοῦ νοσοκομεῖο Ἀρεταίειο, στοῦ νοσοκομεῖο Σωτηρία ἢ στοῦ Γ.Ν. «Γ. Γεννηματᾶς»: ὁ καθένας μπορεῖ νὰ καθίσει στὴν πλατεία Μαβίλη. Εἶναι λογικὴ ἢ καθολικὴ ἐπιβάρυνση τῶν φορολογουμένων γιὰ περιουσία πού εἶναι σήμερα δημόσια καὶ τὴν ἀπέκτησε ἀνέξοδα τὸ Κράτος καὶ τῆς ὁποίας ὅλοι ἔχουν τὴ δυνατότητα ἀπόλαυσής της ὑπὸ τὴν ιδιότητά τους ὡς πολιτῶν ἢ κατοίκων αὐτῆς τῆς χώρας⁵².

ΙΖ. Παρανόηση 16^η: «*ὁ θεσμικός χωρισμός Κράτους καὶ Ἐκκλησίας θὰ σημαίνει τὴν κατάργηση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἢ μετατροπὴ του σὲ θρησκευσιολογία*».

Τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ὅτι μάθημα θρησκευτικῶν ὑφίσταται λόγω τῆς συνταγματικῆς ἐντολῆς τοῦ ἄρθρου 16 παρ. 2 πρὸς τὸν κοινὸ νομοθέτη ὅτι ἡ ἐγκύκλια ἐκπαίδευση ὀφείλει νὰ ἀναπτύσσει, μεταξύ ἄλλων, τὴν θρησκευτικὴ

52. Ἐνα ἐνδεικτικὸ κατάλογο σημαντικῶν δημοσίων κτηρίων καὶ ἐκτάσεων, πού ἀφαιρέθηκαν χωρὶς ἀποζημίωση βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἱερωνύμου Β', *Ἡ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου στὴν Ελλάδα*, Ἀθήνα 2015, σελ. 39 ἐπομ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας στὰ μυθεύματα τοῦ ἀντικληρικαλιστικοῦ λαϊκισμοῦ*, Ἀθήνα 2016, σελ. 83 ἐπομ. (διαθέσιμα στὴν ἰστοσελίδα <https://www.scribd.com>).

συνείδηση. Ἡ κατάργηση ἢ τροποποίηση τοῦ τεκμηρίου περὶ ἐπικρατούσας θρησκείας στὸ ἄρθρο 3 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος δὲν θὰ ἐπιφέρει κατάργηση τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, καθὼς ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή ἔχει αὐτοτελὴ θεμελίωση σὲ ἄλλη διάταξη. Περαιτέρω, ἡ διάταξη αὐτή, τὸ ἄρθρο 16 παρ. 2, ἔχει αὐτοτελὴ ἀξιακὴ θεμελίωση καὶ δὲν συνδέεται αἰτιωδῶς μὲ τὸ ἄρθρο 3 παρ. 1, ὥστε ἡ κατάργηση τοῦ τελευταίου δὲν συνεπιφέρει τὴν ἄνευ ἐτέρου ἐκθεμελίωση τῶν μορφωτικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐκτιμήσεων, οἱ ὁποῖες δικαιολογοῦν τὴν ἐντολὴ τοῦ ἄρθρου 16 παρ. 2. Εἶναι ἐπίσης δεδομένο ὅτι καὶ σὲ χῶρες ποὺ δὲν διαθέτουν ρήτρα περὶ ἐπικρατούσας θρησκείας στὰ Συντάγματα τους ἔχει κριθεῖ ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων ὅτι εἶναι ἐπιτρεπτό τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν νὰ ἀσχολεῖται κατὰ πλειοψηφία (χωρὶς ὅμως σκοπὸ κατήχησης ἢ ἐν γένει προπαγάνδας) μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, ποὺ ἐκφράζει τὸ μείζον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἱστορικὰ τὴ συγκεκριμένη χώρα⁵³.

Ἐπομένως, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου οὔτε ἀπαγορεύει τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν νὰ ἔχει πλειοψηφία ὕλης ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση οὔτε πάντως συνδέεται αἰτιωδῶς μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ τῆς ρήτρας περὶ ἐπικρατούσας θρησκείας. Τὸ ἄρθρο 3 παρ. 1 ἐδάφ. α Συντάγματος, κατὰ τὸ ὅποιο ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων εἶναι μέλη τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι νομικὰ χρήσιμο ὡς ἓνα διαρκὲς τεκμήριον γιὰ τὸ κράτος, γιατί τυποποιεῖ μία διαπίστωση, τὴν ὁποία εἶδ' ἄλλως (ἐλλείψει τοῦ ἄρθρου 3 παρ. 1 Συντ.) ἡ Βουλὴ ἢ ἡ Διοίκηση ἢ ὁ δικαστὴς θὰ ἔπρεπε κάθε φορὰ νὰ συναγάγουν ὡς κοινῶς γνωστὸ γεγονός.

Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἔπειτα ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προβλέπει ὅτι Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία συνεργάζονται περὶ «τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς τῆς νεότητος»⁵⁴ καὶ ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ἢ ὀλομέλεια τῶν ἐπαρχιούχων Μητροπολιτῶν): «Παρακολουθεῖ τὸ δογματικὸν περιεχόμενον τῶν διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαίδευσεως προοριζομένων διδασκτικῶν βιβλίων τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν»⁵⁵. Πέραν τῶν παραπάνω δικαιωμάτων ὅμως, ἡ Ἐκκλησία, ὅπως κά-

53. ΕΔΔΑ Folgerø and others v. Norway, Appl. No. 15472/02, ἀπόφαση τῆς 29.6.2007, § 89, ΕΔΔΑ Mansur Yalçın and others v. Turkey, Appl. No. 21163/11, ἀπόφαση τῆς 18.2.2014, §71.

54. Ἄρθρο 2 ν. 590/1977.

55. Ἄρθρο 9 παρ. 1 περ. ε', ν. 590/1977.

θε κοινωνικός φορέας, διαθέτει εύλογη αξίωση συζήτησης και διαβούλευσης με την Πολιτεία για τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν.

ΙΗ. Παρανόηση 17^η: «ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶναι θρησκευτικὰ οὐδέτερο κράτος καὶ πρέπει νὰ εἰσαχθεῖ σχετικὴ ρήτρα στὸ Σύνταγμα».

Ἡ πρόταση γιὰ εἰσαγωγή ρήτρας περὶ οὐδετερόθρησκου κράτους περιέχεται τόσο στὴν «Πρόταση γιὰ μία προοδευτικὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος» (27.3.2017)⁵⁶, ὅσο καὶ στὸ «Καινοτόμο Σύνταγμα» (5.6.2016)⁵⁷, καὶ ἀναφέρομαι σὲ αὐτὲς γιὰ λόγους ρεαλισμοῦ, ὥστε νὰ μιλοῦμε ἐπὶ ἐδάφους ὑπαρκτῶν ἐπισημονικῶν-πολιτικῶν προτάσεων.

Τὸ νομικὸ δεδομένο εἶναι ὅτι λόγω τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου (ΕΣΔΑ) ὅλα τὰ κράτη ποὺ ἔχουν ὑπογράψει καὶ κυρώσει τὴν ΕΣΔΑ ὑποχρεοῦνται νὰ τηροῦν τὴν «ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς οὐδετερότητας», ὅπως τὴν ἐννοεῖ ἡ ΕΣΔΑ. Πρόκειται γιὰ αὐτόνομη ἔννοια καὶ δεσμεύει τὰ κράτη-μέρη τῆς ΕΣΔΑ μὲ τὸ περιεχόμενο ποὺ ἀποδίδει σὲ αὐτὴν τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριο Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ἐπομένως, ἡ ἑλληνικὴ ἔννομη τάξη περιέχει στὸ ἀξιακὸ της σύστημα ἤδη τὴν ἀρχὴ τῆς «θρησκευτικῆς οὐδετερότητας» ὡς ἰσχύουσα νομικὴ ὑποχρέωση τοῦ Κράτους, πέραν τῶν ὑπαρκτῶν δεσμεύσεων τῶν ἀρθρῶν 4 καὶ 13 τοῦ Συντάγματος νὰ σέβεται τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ὅλων τῶν ἀτόμων καὶ θρησκευτικῶν κοινοτήτων.

Εἰδικότερα: κατὰ τὴν σταθερὴ ἀποψη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου, τὰ Κράτη μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἔχουν ἓνα μεγάλο «περιθώριο ἐκτίμησης» (“margin of appreciation”) κατὰ τὴ νομοθετικὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων τους μὲ τὶς Ἐκκλησίες ποὺ βρίσκονται στὸ ἔδαφός τους, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐθνικὲς καὶ ιστορικὲς τους ἰδιαιτερότητες. Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριο τονίζει ὅμως ὅτι τὰ κράτη, παρὰ τὶς ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς τους ἰδιαιτερότητες, ὀφείλουν νὰ παραμένουν οὐδέτερα καὶ μὴ παρεμβατικὰ κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς δημόσιας ἐξουσίας τους γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς σφαιρᾶς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν σχέσεων τοῦ κράτους μὲ τὶς διάφορες θρησκείες, δόγματα καὶ θρησκευτικὸς ὀργανισμοῦς⁵⁸.

56. Πρόταση Χρ. Βεργαράκη, Ἀν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου (συντονισμός), Ἡλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσογόνου, βλ. στὴν ἴστοσελίδα τῆς Ἐπιτροπῆς Διαλόγου Σύριζα (<http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20308>).

57. Πρόταση Ν. Ἀλιβιζάτου, Π. Βουρλούμη, Γ. Γεραπετρίτη, Γ. Κτιστάκι, Στ. Μάνου, Φ. Σπυρόπουλου (http://s.kathimerini.gr/resources/toolip/doc/2016/06/08/syntagma_20160605.pdf).

58. Ἐνδεικτικὰ: ΕΔΔΑ ὑποθέσεις Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova, ἀπόφαση τῆς 13.12.2001, § 116, Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas v. Austria, ἀπόφαση τῆς 31.10.2008, § 97.

Ἐπίσης, πλὴν ἐντελῶς ἐξαιρετικῶν περιπτώσεων, τὰ κράτη δὲν δικαιούνται νὰ προβαίνουν σὲ ἔλεγχο νομιμότητας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων (ὄχι τῶν πράξεων) μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας ἢ τῶν μέσων ἔκφρασης τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν της⁵⁹. Αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς θρησκευτικῆς οὐδετερότητας τοῦ κράτους κατὰ τὴν ΕΣΔΑ.

Θυμίζω ἐδῶ τὴν περίπτωση τοῦ πολὺπαθου τροπαρίου «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου», τὸ ὁποῖο περιέχει τὴν ἀνήκουστη φράση «νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων». Μετὰ ἀπὸ σφοδρὲς ἀντιδράσεις εὐαίσθητων πολιτικῶν ἀρχόντων, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀναγκάσθηκε νὰ ἐκδώσει Ἐγκύκλιο στὶς 4.11.1998⁶⁰, προτρέποντας τὶς Μητροπόλεις ὥστε κατ' οἰκονομίαν ὅταν ψάλλεται τὸ τροπάριο ἐκτὸς Ἱερῶν Ναῶν ἢ παραπάνω φράση νὰ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ «νίκας τοῖς εὐσεβέσι κατ' ἐναντίων», προκειμένου νὰ ἀποσοβοῦνται οἱ ἀδικαιολόγητες (καὶ ἀθεολόγητες) πολιτικὲς ἀντιδράσεις. Ὑπέβαλε δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς Πολιτείας, τὸ τροπάριο σὲ μία διαδικασία οἰονεὶ ἀναδρομικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ. Σὲ ἓνα οὐδετερόθησκο κράτος ὅμως ἡ Πολιτεία δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκεῖ ἔλεγχο νομιμότητας στὰ τροπάρια καὶ στοὺς ὕμνους τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐὰν οἱ μέχρι σήμερα προτάσεις τοῦ «Καινοτόμου Συντάγματος» καὶ «γιὰ μία προοδευτικὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος» ἐννοοῦν τὴ θρησκευτικὴ οὐδετερότητα, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ἡ ΕΣΔΑ, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς μὴ ἀνάμειξης τοῦ Κράτους στὰ ἐσωτερικὰ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἢ προσθήκη αὐτῆ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς περιττή. Ὅφειλον ὅμως νὰ διευκρινίσουν ποῖο μοντέλο θρησκευτικῆς οὐδετερότητας ὑπονοοῦν, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ οὐδετερότητα ὡς αὐτόνομη ἔννοια τῆς νομολογίας τοῦ Εὐρ. Δ.Δ.Α., ὑπάρχουν διεθνῶς τόσα μοντέλα θρησκευτικῆς οὐδετερότητας, ὅσα καὶ τὰ κράτη ποὺ δηλώνουν θρησκευτικῶς οὐδέτερα.

Τὰ βασικὰ πρότυπα εἶναι τὸ γαλλικὸ (κράτος ποὺ δὲν ἀναγνωρίζει καθεστῶς δημοσίου δικαίου στὶς θρησκείες, δὲν υἱοθετεῖ καμμία θρησκευτικότητα στὴν ἐθιμοτυπία του, δὲν ἐνισχύει τὶς θρησκείες), τὸ γερμανικὸ (τὸ κράτος δὲν παρεμβαίνει, ἀναγνωρίζει ὠρισμένες θρησκείες ὡς Ν.Π.Δ.Α., ἐνισχύει τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες) καὶ τὸ ἀμερικανικὸ (κράτος ποὺ δὲν παρεμβαίνει στὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, δὲν θεσπίζεται καθεστῶς δημοσίου δικαίου γιὰ

59. ΕΔΔΑ ὑπόθεση Hasan and Chaush v. Bulgaria, ἀπόφαση τῆς 26.10.2000, §§ 77-78.

60. Ἐγκύκλιο Σημείωμα ὑπ' ἀριθμ. 4746/1626/4.11.1998 «Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ψάλλειν τὸ “Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου”».

τίς κοινότητες, δὲν ἀπαγορεύεται ἡ θρησκευτικὴ ἐθιμοτυπία π.χ. θρησκευτικὸς ὄρκος τοῦ Προέδρου). Συνεπῶς, θὰ πρέπει νὰ διευκρινίζεται ἀπὸ ὅποιον προτείνεται ἡ ρήτρα τοῦ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους μὲ στόχο τὴ διασάφηση, ἐὰν πρόκειται γιὰ μία δυσμενῆ οὐδετερότητα (θρησκευτικὰ ἀδιάφορο κράτος) ἢ γιὰ μία εὐμενῆ οὐδετερότητα (μὴ παρεμβατικὸ κράτος τὸ ὁποῖο ἐνισχύει τὰ θρησκευτάματα καὶ ἀναγνωρίζει ἰδιαίτερο καθεστῶς γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἀποστολῆς τους). Σὲ καμία ἀπὸ τίς παραπάνω δύο προτάσεις δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὴ νοσηματοδότηση τοῦ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους καὶ εἶναι νομοτεχνικὰ προβληματικὴ ἡ εἰσαγωγή μιᾶς ρήτρας συνθηματικῆς συντομίας, ἢ ὅποια διεθνῶς ἔχει πολὺσημο περιεχόμενο. Δὲν εἶναι τυχαῖο ἐξ ἄλλου ὅτι κράτη θρησκευτικῶς οὐδέτερα ἔχουν ἐπιλέξει στὰ Συντάγματά τους περιφραστικὴ περιγραφή τοῦ εἴδους τῆς οὐδετερότητας ποῦ υἱοθετοῦν (π.χ. «δὲν ὑπάρχει ἐπίσημη θρησκεία», «τὸ κράτος δὲν παρεμβαίνει στὶς θρησκευτικὲς κοινότητες» κ.λπ.), ὥστε νὰ εἶναι σαφὲς τὸ περιεχόμενο τῆς οὐδετερότητας ποῦ ἐννοοῦν.

Περαιτέρω, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὸ Σύνταγμά μας περιέχει ἤδη τρεῖς ἰσχυρὲς ρήτρες ὑπὲρ τοῦ χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὡς κοσμικοῦ. Κατὰ τὸ ἄρθρο 1 παρ. 2-3: «2. *Θεμέλιο τοῦ πολιτεύματος εἶναι ἡ λαϊκὴ κυριαρχία.* 3. *Ὅλες οἱ ἐξουσίαι πηγάζουν ἀπὸ τὸ Λαό, ὑπάρχουν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους καὶ ἀσκοῦνται ὅπως ὀρίζει τὸ Σύνταγμα*», κατὰ τὸ ἄρθρο 87 παρ. 2: «2. *Οἱ δικαστὲς κατὰ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους ὑπόκεινται μόνον στὸ Σύνταγμα καὶ στοὺς νόμους, καὶ σὲ καμία περίπτωση δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ συμμορφώνονται μὲ διατάξεις ποῦ ἔχουν τεθεῖ κατὰ κατάλυση τοῦ Συντάγματος*» καὶ κατὰ τὸ ἄρθρο 13 παρ. 4: «4. *Κανένας δὲν μπορεῖ, ἐξαιτίας τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων, νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τὸ Κράτος ἢ νὰ ἀρνηθεῖ νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τοὺς νόμους*» (ἐδῶ ἀληθῶς πρέπει νὰ θεωροῦμε ὅτι θεμελιώνεται ἡ ἀρχὴ τῆς «νόμῳ κρατούσης Πολιτείας», ὅπως περιορίζεται ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ οὐδετερότητα). Εἰδικὰ ἡ τελευταία διάταξη τοῦ ἄρθρου 13 παρ. 4 τοῦ Συντάγματος εἶναι καίρια γιὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κράτους, γιατί δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀρνηση ἐκτέλεσης νομοθετημένων ὑποχρεώσεων λόγῳ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων (π.χ. τὴν πληρωμὴ φόρων, ἐπειδὴ οἱ φόροι προορίζονται γιὰ ἐξοπλιστικὰ προγράμματα καὶ ἡ θρησκεία τοῦ φορολογούμενου εἶναι φιλειρηνική). Σὲ ἄλλα κράτη, ἡ ἔλλειψη ρήτρας ἀντίστοιχης μὲ τὸ ἄρθρο 13 παρ. 4 Συντ. ἔχει ὀδηγήσει σὲ ἀδιανόητες γιὰ τὴν κουλτούρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ-ἡπειρωτικοῦ δικαίου δικαστικὲς ἀποφάσεις, π.χ. στὴν ἀμερικανικὴ ὑπόθεση *Burwell v. Hobby Lobby*

Stores Inc.,⁶¹ πού τὸ Supreme Court (Ἀνώτατο Δικαστήριο) ἔκρινε ὅτι μπορεῖ ἐμπορική ἐταιρεία νὰ ἀρνηθεῖ νὰ πληρώσει ποσοστὸ ἐργοδοτικῶν εισφορῶν, ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ ποσοστὸ προορίζεται γιὰ φάρμακα πρόωρης διακοπῆς κήσης καὶ τὰ μέλη Δ.Σ. τῆς ἐταιρείας εἶναι πιστοὶ ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ ἀντιτίθενται γιὰ λόγους θρησκευτικῆς συνείδησης στὶς ἀμβλώσεις. Ἀποτελεῖ ἀξιοπρόσεκτο ζήτημα ὅτι ἡ «Πρόταση γιὰ ἓνα καινοτόμο Σύνταγμα» προτείνει, πλὴν ἄλλων, καὶ ἀπαλοιφή τῆς (κατ' ἐξοχὴν κοσμικοῦ χαρακτηῖρα) παραγράφου 4 τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συντάγματος, χωρὶς νὰ εἶναι σαφές ἐὰν ἡ ἀξιακὴ μεταβολὴ πού ἔτσι προκαλεῖται ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ἀσαφῆ καὶ ἀόριστη ρήτρα περὶ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους.

Δίνω ἓνα ἀκόμα παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ νομολογία: στὴν ὑπόθεση EEOC v. Hosanna-Tabor Evangelical Lutheran Church and School⁶² τὸ Supreme Court νομολόγησε ὅτι τὸ δικαίωμα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς θρησκευτικοῦ λειτουργοῦ γιὰ μία ἐνορία χωρὶς παρέμβαση τοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ τὸ δικαίωμα ἀπόλυσής του, εἶναι ἰσχυρότερο ἀπὸ τὸ δικαίωμα τοῦ λειτουργοῦ αὐτοῦ νὰ μὴν ἀπωλέσει τὴ θέση ἐργασίας του, παρὸτι εἶναι ἐργαζόμενος AMEA καὶ κατὰ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία ὡς AMEA ἐργαζόμενος πρέπει νὰ προστατεύεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυση.

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσεχθεῖ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς οὐδετερότητας εἶναι καὶ δικονομικὴ ἀρχή: ἀφοῦ δεσμεύει συνολικὰ τίς κρατικὲς ἐξουσίες, ἀφορᾶ καὶ τὸν δικαστὴ καὶ τὸν περιορίζει, ὥστε νὰ μὴν ἀναμειγνύεται σὲ ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Μπορεῖ, κατ' ἐπέκταση, ἡ υἱοθέτηση μιᾶς ἀπεριόριστης ρήτρας περὶ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους νὰ ὀδηγήσει σὲ νησίδες θεοκρατίας μέσα στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ ἔννομη τάξη, ὅπου δὲν ἐπιτρέπεται ἡ παρέμβαση τοῦ δικαστῆ καὶ ἡ παροχὴ δικαστικῆς προστασίας σὲ ὅσους θίγονται ὡς πρὸς τὰ δικαιώματά τους.

Ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐρώτημα γιατί ἡ «Πρόταση γιὰ μία προοδευτικὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος» εἰσάγει τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ρήτρας περὶ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους στὸ ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος, πού ἀφορᾶ εἰδικὰ τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία, καὶ ὄχι στὸ ἄρθρο 13 πού ἀφορᾶ ὅλα τὰ θρησκευτάματα καὶ τὴν θρησκευτικὴ ἐλευθερία (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ). Ὡστόσο, ἡ θρησκευτικὴ οὐδετερότητα ἀποτελεῖ ἀρχὴ πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐστιάζει στὴ σχέση τοῦ Κράτους μόνον μὲ ὀρισμένη θρησκευτικὴ κοινότητα, ἐν προκειμένῳ τὴν πλειοψηφοῦσα Ἐκκλησία τῆς χώρας.

61. U.S. Supreme Court ἀπόφαση 30.6.2014.

62. U.S. Supreme Court ἀπόφαση τῆς 11.12.2012.

Ἐν κατακλείδι, ἡ ἀόριστη ρήτρα τοῦ θρησκευτικὰ οὐδέτερου κράτους πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ στίς παραπάνω προτάσεις, ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τοποθετηθεῖ θετικά ἢ ἀρνητικά ἀπέναντι σὲ αὐτήν, εἰδάλλως εἶναι ἐξ ἴσου ἀσαφὴς μὲ τὴν πρόταση εἰσαγωγῆς στοῦ Σύνταγμα μιᾶς ρήτρας ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία θὰ εἶναι ἓνα «σύγχρονο κράτος». Ἐὰν πάντως μὲ τὴν προτεινόμενη ρήτρα στίς παραπάνω δύο προτάσεις σκοπεῖται ἡ υἰοθέτηση ἀπὸ τὸ Σύνταγμα θρησκευτικῆς οὐδετερότητας διαφορετικῆς ἀπὸ αὐτήν ποῦ ἔννοεῖ ἡ ΕΣΔΑ, καὶ μάλιστα αὐστηρῆς, δυσμενοῦς γιὰ τὰ θρησκευτά, τότε ἴσως κακῶς τὸ Δημόσιο κτίζει Ἰσλαμικὸ Τέμενος μὲ κρατικούς πόρους.

Συμπεράσματα

Ὅταν τὸ κοινωνικὸ σῶμα ἐρωτᾶται μὲ διάφορες ἀφορμὲς (δημοσκοπήσεις κ.λπ.) ἐὰν εἶναι ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας καλεῖται νὰ δώσει σωστὲς ἀπαντήσεις σὲ ἓνα λάθος ἐρώτημα. Καὶ εἶναι λάθος ἡ ἐρώτηση, γιὰτὶ ὑποθέτει ἀφετηριακά ὅτι κατὰ νόμον Ἐκκλησία καὶ Κράτος εἶναι ἀμοιβαῖα ἀναμειγμένες ἢ μία στίς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς ἄλλης. Αὐτὸ δὲν ἰσχύει τουλάχιστον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνάμειξη τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ θεωρεῖται ἡ δῆθεν θιγόμενη ἀπὸ τὸ ἐρώτημα τοῦ χωρισμοῦ.

Τὸ ζητούμενο συνεπῶς εἶναι ἄλλο: α) ἡ θέση βάσεων γιὰ τὴν ἄσκηση μιᾶς σύγχρονης καὶ ταυτόχρονα μακρόπνοης θρησκευτικῆς πολιτικῆς γιὰ ὅλα τὰ θρησκευτά καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ β) ἡ πλήρης κατοχύρωση θρησκευτικῆς αὐτοδιοίκησης γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὰ ὅμως τὰ δύο κεντρικὰ ζητήματα δὲν σχετίζονται καθόλου μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ μὲ τὴν νομοθετικὴ πρωτοβουλία τοῦ κοινοῦ νομοθέτη. Ἐὰν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι ζοῦμε πλέον σὲ μία χώρα ὀλοένα καὶ πιὸ ἔντονα πολυφυλετικὴ καὶ πολυθρησκευτικὴ, τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι μᾶς λείπει μία κρατικὴ πολιτικὴ γιὰ τὰ θρησκευτά γενικῶς. Ἐξαιρεση στὴν χαρακτηριστικὴ καὶ πολυετῆ ἀδιαφορία τοῦ νομοθέτη εἶναι ὁ νέος νόμος 4301/2014⁶³, ποῦ ἀποτελεῖ ἓνα σοβαρό, ἀλλὰ ἀκόμη πρῶτο βῆμα.

63. Ν. 4301/2014 «Ὁργάνωση τῆς νομικῆς μορφῆς τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἐνώσεων τους στὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλες διατάξεις ἀρμοδιότητας Γενικῆς Γραμματείας Θρησκευμάτων καὶ λοιπὲς διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 223/7.10.2014, διόρθωση σφάλματος ΦΕΚ Α' 229/15.10.2014).